

დასკვნა

მიუხედავად იმისა, რომ კოვიდპანდემია ჯერ არ დასრულებულა და ერთიანი აზრი არაა თუ მის დასრულებაზე, არამედ წარმომავლობაზეც კი ფაქტობრივად ჯერ არ დაფიქსირებულა, მაინც შეიძლება რამდენიმე დასკვნის გაკეთება:

ჯერ ერთი, საქართველოში პანდემიით გამოწვეული ნეგატიური ეკონომიკური შედეგები გაცილებით მძიმე აღმოჩნდა, ვიდრე საშუალოდ მსოფლიოში და ჩვენი ქვეყნის ყველა სახმელეთო მეზობელში, გარდა სომხეთისა (რომლის ეკონომიკურ მაჩვენებლებზე მნიშვნელოვანი გავლენა, კოვიდპანდემიასთან ერთად, მოახდინა ყარაბახის ომმა და მასში დამარცხებამ). ეკონომიკის ვარდნის მასშტაბებმა საქართველოში მნიშვნელოვნად გადაუსწრო ანალოგიურ საშუალო მსოფლიო მაჩვენებელსაც (შესაბამისად: საქართველო -6.2%, მსოფლიო - -4.9%).

მეორე, ფაქტიურად დადასტურდა, რომ **ლოკდაუნის ეფექტი** შედეგების მხრივ მასშტაბურად გაცილებით **ნეგატიურია ეკონომიკისათვის**, ვიდრე **პოზიტიური** - ავადობის არგავრცელებისა და ამ მიზეზით ლეტალური შემთხვევების თავიდან აცილების მხრივ. მოსახლეობის ჯანმრთელობის დაცვის მრავალი ქვეყნის მაგალითმა დაადასტურა, რომ აკრძალვები, შეზღუდვები და ეკონომიკის ე.წ. ლოკდაუნები არ იძლევიან სასურველ შედეგს ავადობის მასშტაბების შემცირების თვალსაზრისით. მოკლედ, სამედიცინო (და არა მარტო) ასპექტით, ლოკდაუნის ზღვრული სარგებელი მნიშვნელოვნად ჩამორჩება ზღვრულ საზოგადოებრივ დანახარჯებს.

მესამე, არ არსებობს ერთნაირი ლეტალურად გაწერილი პროტოკოლი კოვიდპანდემიის წინააღმდეგ გასატარებელ ზომებსა და ღონისძიებებზე. მიუხედავად იმისა, რომ ეკონომიკა აღმოჩნდა კოვიდპანდემიის მძევალი,

ვოლატილობის დონე სამედიცინო სფეროში ჯერადად უფრო მაღალია სამედიცინო ასპექტით (ინფიცირებულთა და გარდაცვალებათა რაოდენობები) ეკონომიკურ ასპექტთან შედარებით.

თვით ისეთი უდავო ნაბიჯები, როგორებიცაა ვაქცინაცია და ნიღბების ტარება, ჯერაც დიდ წინააღმდეგობისა და უნდობლობის ბარიერს აწყდება საზოგადოების არც თუ ისე მცირე ნაწილში. ამასთან, პროგრესი პანდემიასთან ბრძოლაში როგორც ჯანდაცვის სფეროში, ისე ეკონომიკური ასპექტით, ჯერაც დიდწილად „ცდებისა და შეცდომების“ მეთოდზე გადის.

მეოთხე, ვაქცინების სხვა ქვეყნებისათვის მიწოდების პრაქტიკა გლობალური კონკურენციის ერთერთ უმწვავეს ფორმად ჩამოყალიბდა. მოსახლეობის ვაქცინაციის აუცილობლობასთან ერთად ფარმაცევტულ კომპანიებს არ ავიწყდებათ კომერციული მიზნები და მწვავება ბრძოლა მრავალმილიარდიანი ბაზრის რაც შეიძლება დიდი სეგმენტის დასაკავებლად². ამასთან ხშირად მასში პოლიტიკური მდგენელი გაცილებით სჭარბობს სამედიცინოს. ასე მაგალითად, ევროკავშირის ქვეყნები და ზოგიერთი სხვა სახელმწიფო უარს ამბობენ რუსული ვაქცინა „СпутникV“-ის გამოყენებაზე წმინდა პოლიტიკური მოსაზრებით. აღნიშნული ვითარება მძიმდება ისეთი შემთხვევებით, რომლებიც უკვე მოინათლა როგორც ვაქცინური დიპლომატია (ვაქცინების მიწოდება-არმიწოდების განხორციელება საკუთარი პოლიტიკური მიზნების მისაღწევად) და ვაქცინური ნაციონალიზმი (ვაქცინების არსებულ საჭიროებაზე მეტი რაოდენობის დატოვება ქვეყანაში).

და ბოლოს, რადგანაც პანდემია შეეხო აბსოლუტურად ყველა სახელმწიფოს, მისგან გამოწვეული დანაკარგების გამოყენება იქცა მსოფლიოს ამა თუ იმ რეგიონში მდგომარეო-

² კოვიდსაწინააღმდეგო ბაზრის წლიური ტევადობა დაახლოებით 45 მილიარდ აშშ დოლარს შეადგენს. [4].

ბის დრამატულად წარმოსაჩენად და პრეფერენციების მისაღებად როგორც საკუთარი სახელმწიფოს ფარგლებში, ისე საერთაშორისო მასშტაბით. ამის მაგალითია ინდოეთი, რომლის აბსოლუტურ მონაცემებს ინფიცირებისა და გარდაცვალებათა შესახებ სპეკულაციურ დატვირთვას ანიჭებენ, იგნორირებას უკეთებენ რა შესაბამისი მასშტაბის ეფექტს.

კოვიდ19-თან ბრძოლა, სამწუხაროდ, 2021 წელსაც ვერ დასრულდება. შესაბამისად, მაკროეკონომიკური მდგომარეობა და ეკონომიკური სტაბილიზაცია კვლავაც დიდხანს დარჩება კოვდითარების მძევალი. ამ მხრივ პროგნოზები დიდწილად კარგავენ შემეცნებით და გამოყენებით ღირებულებას და ყოველი კონკრეტული პერიოდის ეპიდეიოლოგიის ეკონომიკურ მდგომარეობაზე პროეცირებას წარმოადგენენ. ამის მკაფიო მაგალითია სა-

ქართველო, რომლის ეკონომიკური ზრდის პროგნოზი 2021 წლისთვის წლის დასაწყისის დროინდელი 3.5 პროცენტიდან წლის შუახანისთვის 6.5 პროცენტამდე გაიზარდა. აღნიშნულის გათვალისწინებით, ანალოგიური ზრდის პროგნოზებია სხვა ქვეყნებისთვისაც (სომხეთი +1.0%, აზერბაიჯანი - +2.3%, რუსეთი - +3.8%, თურქეთი - +6.0%, აშშ - +6.4%, მსოფლიო - +6.0%). [9]

ჩვენ კიდევ კარგა ხანს მოგვიწევს კოვიდ19-თან „თანაცხოვრება“. შესაბამისად, აღნიშნული ფაქტორი კვლავაც დარჩება მოსახლეობის კეთილდღეობის, უსაფრთხოებისა და ზოგადად, მაკროეკონომიკური სტაბილურობისა და სახელმწიფოს მდგრადი განვითარების განმსაზღვრელ ფაქტორად.

2021 წლის ივნისი

REFERENCES/ლიტერატურა

- [1] **არჩვაძე ი.** კორონავირუსის პანდემიასთან დაკავშირებული გლობალური ცვლილებები (პოლიტიკონომიკური ასპექტი). - თბილისი, „მწიგნობარი“, 2020.
- [2] **არჩვაძე ი.** (2020). სახელმწიფოს ფუნქციის ტრანსფორმაცია პოსტპანდემიურ პერიოდში. ჟ. „ეკონომიკა და ბიზნესი“, №2 გვ. 63-67.
- [3] **Владимир Папавა**, Новые вызовы экономической науки в условиях пандемии COVID-19. - “ეკონომისტი”, “Ekonomisti” №4, 2020, сс. 19-30.
- [4] ВОЗ подсчитал, сколько нужно денег, чтобы вакцинировать большую часть населения Земли от COVID-19. - «Независимая газета», 03.05.2021.
- [5] «Это самый сильный кризис в сфере занятости». «Известия», 25 февраля 2021
- [6] KEY STATISTICS AND TRENDS TRADE TRENDS UNDER THE COVID-19 PANDEMIC in International Trade 2020. - https://unctad.org/system/files/official-document/ditctab2020d4_en.pdf
- [7] ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Seventh edition Updated estimates and analysis. 21 January, 2021. –
- [8] https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf
- [9] https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD
- [10] <https://www.worldometers.info/coronavirus/country/us/>

JEL Classification: O35; O44
DOI: 10.46361/2449-2604.8.2.2021.22-30

THE ROLE OF ENERGY EFFICIENCY IN ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

OLEH NOVOMLYNETS,
Doctor of Technical Sciences,
Rector of Chernihiv Polytechnic National
University
Chernihiv, Ukraine
E-mail: oleg.novomlynec@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0774-434X>

ANNA VERBYTSKA,
PhD in Public Administration, Associate
Professor
of Chernihiv Polytechnic National University
Chernihiv, Ukraine
E-mail: anna.verbytska@stu.cn.ua
<https://orcid.org/0000-0001-7805-1412>

IRYNA LYSENKO,
PhD in Economics, Associate Professor
of Chernihiv Polytechnic National
University (Chernihiv, Ukraine)
E-mail: lysenko_iren@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9960-1599>

Edited by:

June, 2021

Reviewed by:

July, 2021

The aim of the article is to study and summarize international experience improving the energy efficiency of national economies to make proposals for implementation of its concept in Ukraine. The paper's goal is to define the directions of the formation regional innovation system based on the creation energy clusters as a basis for policy implementation energy efficiency in the region. The main prerequisites for the implementation of effective implementation of energy-saving technologies in the regional economy based on development of innovative activities of cluster members. Proposed measures to ensure the implementation of the energy saving strategy and energy efficiency in the region using modern cluster technologies.

The paper highlights the role of energy efficiency technologies in the context of achieving sustainable development. The work defines that the usage of energy efficient technologies is a prerequisite of economic sustainability. The best practices of the EU in energy efficiency implementation are discussed. The paper considers that achieving the expected results in energy efficiency is possible with the development of an effective sustainable management system. The paper proposes to enhance the actions in sustainable use of energy sources and activate the usage of energy saving technologies to ensure the sustainable development.

The reduction in energy consumption is possible in the case if society will work fruitfully in the following main areas: formation of energy-saving worldview involving all stakeholders; awareness of the general relationship between economic and ecological development at the local, regional and state levels; flexible energy and economic policy of governmental bodies on the national and local levels; strengthening international cooperation in the field of energy saving.

Keywords: *sustainable development, energy efficiency, energy cluster, energy consumption, sustainable management system.*

JEL Classification: O35; O44
DOI: 10.46361/2449-2604.8.2.2021.22-30

ენერგოეფექტურობის როლი მდგრადი განვითარების უზრუნველყოფაში

ოლეგ ნოვომლინეც,

ტექნიკურ მეცნიერებათა დოქტორი,
ჩერნიგოვის პოლიტექნიკა ეროვნული
უნივერსიტეტის
რექტორი, პროფესორი
ჩერნიგოვი, უკრაინა
E-mail: oleg.novomlynec@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0774-434X>

ანნა ვერბიცკა,

საჯარო ადმინისტრირების დოქტორი,
ჩერნიგოვის პოლიტექნიკა ეროვნული
უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი
ჩერნიგოვი, უკრაინა
E-mail: anna.verbytska@stu.cn.ua
<https://orcid.org/0000-0001-7805-1412>

ირინა ლისენკო,

ეკონომიკის დოქტორი,
ჩერნიგოვის პოლიტექნიკა ეროვნული
უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი
ჩერნიგოვი, უკრაინა
E-mail: lysenko_iren@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9960-1599>

სტატიის მიზანია ეროვნული ეკონომიკის ენერგოეფექტურობის გაუმჯობესების საერთაშორისო გამოცდილების შესწავლა და შეჯამება, უკრაინაში მისი კონცეფციის განსახორციელებლად წინადადებების წარდგენის მიზნით.

ნაშრომის მიზანია განსაზღვროს რეგიონული ინოვაციური სისტემის ფორმირების მიმართულებები, რომელიც დაფუძნებული იქნება ენერგეტიკული კლასტერების შექმნაზე, როგორც რეგიონში პოლიტიკის განხორციელების საფუძველი ენერგოეფექტურობისა.

რეგიონულ ეკონომიკაში ენერჯის დაზოგვის ტექნოლოგიების ეფექტური დანერგვის ძირითადი წინაპირობებია, რომლებიც დაფუძნებულია კლასტერის წევრების ინოვაციური საქმიანობის განვითარებაზე. შემოთავაზებული ზომები რეგიონში ენერჯის დაზოგვის სტრატეგიისა და ენერგოეფექტურობის განხორციელების უზრუნველსაყოფად თანამედროვე კასეტური ტექნოლოგიების გამოყენებით.

ნაშრომში ხაზგასმულია ენერგოეფექტურობის ტექნოლოგიების როლი მდგრადი განვითარების მისაღწევად. ნაშრომში განსაზღვრულია, რომ ენერგოეფექტური ტექნოლოგიების გამოყენება ეკონომიკური მდგრადობის წინაპირობაა. განხილულია ევროკავშირის საუკეთესო პრაქტიკა ენერგოეფექტურობის განხორციელებაში. მიჩნეულია, რომ ენერგოეფექტურობაში მოსალოდნელი შედეგების მიღწევა შესაძლებელია ეფექტური მდგრადი მართვის სისტემის შემუშავებით. ნაშრომში მოცემულია ენერჯის წყაროების მდგრადი გამოყენების ქმედებების გაძლიერება და ენერჯის დაზოგვის ტექნოლოგიების გამოყენების გააქტიურება მდგრადი განვითარების უზრუნველსაყოფად.

ენერჯის მოხმარების შემცირება შესაძლებელია იმ შემთხვევაში, თუ საზოგადოება ნაყოფიერად იმუშავებს შემდეგ ძირითად მიმართულებებში: ენერჯის დაზოგვის მსოფლმხედველობის ფორმირება ყველა დაინტერესებული მხარის მონაწილეობით; ადგილობრივი, რეგიონული და სახელმწიფო დონეზე ეკონომიკურ და ეკოლოგიურ განვითარებას შორის ზოგადი კავშირის ცოდნა; ეროვნულ

და ადგილობრივ დონეზე სამთავრობო ორგანოების მოქნილი ენერგეტიკული და ეკონომიკური პოლიტიკა; ენერჯის დაზოგვის სფეროში საერთაშორისო თანამშრომლობის გაძლიერება.

შემოსულია რედაქციში:

ივნისი, 2021

რეცენზირებულია:

ივლისი, 2021

საკვანძო სიტყვები: მდგრადი განვითარება, ენერგოეფექტურობა, ენერჯის კლასტერი, ენერჯის მოხმარება, მდგრადი მართვის სისტემა.

Introduction

The issues of limited energy resources and their sustainable usage are becoming more important every year in the global context. The global community is taking active steps to reduce the negative impact on ecology, increase the efficiency of existing resources and find new, more efficient sources of energy. Despite the efforts of the governmental, scientific, educational and business communities to promote non-traditional energy sources and energy efficiency, most of the world's economy is still working on fossil fuels. In modern turbulent conditions of uncertainty, there is a challenge for economic sustainability and the problem of high-energy consumption, energy efficiency and the development of renewable energy. In addition, the challenge is the lack of understanding by citizens of the need to reduce energy consumption. This is due to the lack of proper consideration of these issues in educational environment, consumer approach to the ecology and the lack of targeted government policies to generate energy savings for citizens.

Ensuring a sufficient level of economic security is a necessary component for the sustainable development of any country. Economic security is a complex multifactorial category that allows maintaining resilience to external and internal threats, characterizes the ability of the national economy to expand self-reproduction to meet the needs of citizens, society and the state at a certain level. Economic security is a state of the national economy that allows maintaining resilience to internal and external threats, to ensure high competitiveness in the global economic environment and characterizes the ability of the national economy to sustainable and balanced growth [1].

Energy security is a state of the economy that contributes to the efficient use of the country's energy resources, the availability of a sufficient number of energy producers and suppliers in

the energy market, as well as the availability, differentiation and environmental friendliness of energy resources. Energy security is a state of the economy that protects national interests in the energy sector from existing and potential threats of internal and external nature, allows meeting the real needs for fuel and energy resources to ensure the livelihood and reliable functioning of the national economy in normal, emergency and martial law. Energy security is an integral part of economic and national security and a necessary condition for the existence and development of the country [2].

The inclusion of energy factors in the system of international assessments is fast-growing, global trend of development of the world economic system. Concept of sustainable development in recent years is closely linked to the concept of a "green" economy, for which the main priorities are high-energy efficiency and minimal impact on the environment. The global community, moving towards improving the quality of societal development, puts forward a new concept of development, in which increasing the welfare of society accompanied by a careful attitude to the environment and the preservation of natural resources for future generations. Despite the fact that the world experience of application energy efficiency policy is a relatively new trend in social development, most developed countries successfully implement national development strategies based on energy saving.

EU experience in the application of energy efficient technologies

EU countries are an example of the successful application of energy efficient technologies. Thus, in particular, the European Union successfully combines the principles of sustainable economic development with the preservation of environmental safety. For example, Program to reduce by 20% greenhouse gas emissions

and specific energy costs per unit of GDP. It is also increasing in the sharing of renewable energy sources by 20% in the energy balance of each country. The most developed countries are already exceeding the targets. For example, Denmark plans to receive 60% of electricity from renewable energy sources, and Germany and Austria - 40-50%. This is facilitated by a multi-level system of legislative regulation and encouraging consumers to save energy. Biogas technology, which uses animal and vegetable residues, has developed powerfully in Germany. From 1999 to 2011, the number of biogas plants increased from 700 to 7,000 with a total capacity of 2,850 MW. The Czech Republic is also a good example of electricity production from biogas. Its production reached 2243 gigawatts / hour. The Czech Republic has more than 500 biogas plants, making it the 5th largest in Europe with 13,800 such plants. Most of them are in Germany, Italy, Switzerland and France. One such station is located in Scots city. It is designed to transfer the produced gas to the general pipeline system. It produces 3 million cubic meters of biogas annually. Corn silage, sugar waste, and raw materials from private farms are used for production [3].

One of the best practices of successful experience in the usage of energy-saving technologies is Sweden, where an active policy of energy saving and energy efficiency is pursued at the state level, which has its positive results. The country has a clear system of control over the use of energy resources. Economic incentives are actively used to promote the usage of non-traditional and alternative energy sources: exemption for a period of 5 years from the energy tax, state subsidies for the reconstruction of old buildings, simplified obtaining permits for wind farms and more. Another feature of the Swedish energy sector is central heating and cooling of premises (supermarkets, exhibition halls, etc.). This is realized through the operation of heat pump

stations, and the raw material is the potential of land and water. In addition to traditional gasoline and diesel fuel, at large gas stations, the sale of alternative fuels is mandatory. In Sweden, heat pumps with a capacity of 25-40 kW are installed for apartment buildings, which are quite energy efficient and reduce the harmful effects on the environment [4].

The role of sustainable management system in achieving energy efficiency: Ukrainian context

Energy efficiency is more important today than ever before. It is a tool that simultaneously contributes to the achievement of three main goals of energy policy: increasing energy security; reduction of harmful environmental impact due to the use of energy resources and increasing the competitiveness of the enterprises. Achieving the desired result of efficient energy use in Ukraine is possible only if an appropriate and effective sustainable management system is created at all levels of government and the conditions for its perception by the public of Ukraine are provided.

Ukraine has a very high-energy intensity of GDP, or, in other words, the country's economy is extremely energy-intensive. Energy consumption in our country per unit of GDP is one of the highest in Europe. Although over the last fifteen years in Ukraine there has been a positive trend of declining GDP, it continues to be quite high and 2.1-3.7 times higher than the energy intensity of economically developed countries. In addition, if in the industrial sector energy-efficient technologies are gradually introduced, in the residential sector this process remains almost unchanged [5].

Therefore, Ukraine needs to make every effort to reduce its dependence on expensive imported energy resources and to mitigate the sharp increase in utility tariffs for the population, thereby increasing economic sustainability [6]. Today in our state active actions in this direction are carried out. Thus, in particular, the State Agency for Energy Efficiency and Energy Saving of

Ukraine has developed a mechanism to encourage the population to implement energy efficiency measures. Thanks to this mechanism, the state will reimburse part of the body of the loan in the following amounts:

- 20% (but not more than 5 thousand UAH) - the current mechanism of replacement of gas boilers;
- 30% (but not more than 10 thousand UAH) - for individuals (population) for the implementation of measures in apartment buildings (and apartments of apartment buildings);
- 40% - for condominiums (HBC) for the implementation of measures in apartment buildings.

The foreign investors are stepping up cooperation with Ukraine on the development of renewable energy sources. In particular, the co-owner of 2ZK (Belgium) and the representative of "Traficon" (Czech Republic) presented the "Bioteplo 100" project. This project is a collective initiative of a group of industry companies to create infrastructure in Ukraine to grow and ensure the supply of biomass on a long-term basis. Presenting the "Bioteplo 100" project, a representative of Traficon (Czech Republic), noted that as of today international and Ukrainian project participants have been involved, a concept for implementing the initiative has been developed, letters of support have been received from many state organizations and industry associations. Such international donor and investment organizations as USAID, NEFCO, DCIF (Danish Climate Investment Fund), EBRD and others [7].

Ukraine has significant potential for biomass use. A new direction in the development of energy efficient technologies in Ukraine is geothermal energy. Iceland has a unique experience in this matter. The annual technically achievable thermal potential of geothermal energy in Ukraine is equivalent to about 90,000 million kWh / year, and

its use saves about 10 billion cubic meters of gas. According to the Institute of Renewable Energy of the National Academy of Sciences of Ukraine, the largest technically achievable energy geothermal potential is: Kharkiv region - 7350 million kWh / year, Poltava - 7139 million kWh / year, Kherson - 7049 million kWh / year, Sumy - 6976 million kWh / year, Zakarpattia - 6919 million kWh / year, Lviv - 6439 million kWh / year, Rivne - 6024 million kWh / year [8].

According to experts from the International Renewable Energy Agency IRENA, if Ukraine makes every effort to use energy efficient technologies, then in 2030 the share of energy from renewable sources in final energy consumption may be at least 21%. Experts predict that 72% of energy from renewable sources will be used for heat generation, 20% - for electricity generation, and 8% - in the transport sector, and the most promising area of renewable energy will be the development of bioenergy [9].

The impact of energy efficiency clusters on sustainable development of Ukraine

One of the ways to ensure the environmental security of Ukraine may be the use of energy efficiency clusters, which are quite successful in countries with developed economies. The basis of any cluster is its core. A demonstration company uses the latest and most effective technologies and serves as a model for other member companies of the cluster. This position of this enterprise can be ensured through the active support of state and territorial authorities, cooperation with scientific institutions, as well as representatives of the infrastructure.

The formation of cluster core will accelerate the diffusion of knowledge and technology. The external contour of the cluster includes enterprises and organizations of market infrastructure that provide information, financial, consulting and others. Services providing business support,

innovation infrastructure, specialized higher educational institutions that train specialists in innovation activities, innovation centres, etc., which ensure effective research and innovation activities, as well as authorities and regulatory bodies that control, coordinate and regulate activities in the energy sector. The internal contour of the energy cluster connects enterprises and organizations specializing in the production, supply, distribution and consumption of energy, as well as those that service these processes, carry out design, construction, installation and repair work. Their interaction is based on voluntary principles. The relations between the participants are regulated by the Cluster Coordination Council, which should prevent conflict situations by its actions. The Coordinating Council on the principles of parity and equality consists of one representative from each member of the cluster. Thus, the cluster forms a network of participants with a single technological process and provides both vertical, along the energy chain, and horizontal (organizations that are at the same stage of the energy chain) integration.

Analysing the experience of other countries, it should be noted that such clusters function successfully, providing competitive advantages from the interaction of all participants. Thus, in particular in neighbouring Poland, innovative enterprises in the field of alternative energy sources are developing. Poland is confidently working in the European development support system, which is needed in all sectors, especially in energy. This version of the country's economy creates new jobs, new efficient technologies, draws the attention of other countries to interesting and useful scientific and technical solutions created by innovators. One of such energy clusters is "Lublin Ecoenergy Cluster", the main activity of which is renewable energy. Today, it brings together entities working in the fields of solar energy, wind generation, energy efficiency and environmentally

friendly construction. This cluster includes 41 companies, 3 research organizations, 3 business support institutions. One of the first projects of the cluster was the initiative "Energy Creators of Change", which explored the investment potential in alternative energy in 20 counties of the Lublin Voivodeship. As a result of the project, three strategies for attracting investment in initiatives for the introduction of alternative energy have been developed, within which the first industrial solar power plant has already been built [10].

For the successful implementation of an energy saving strategy and energy efficiency in the region based on the application of modern cluster technologies it is important to concentrate joint actions of government agencies, research organizations, educational institutions, large industrial enterprises, medium and small businesses on the implementation of the following activities:

- Establishment of regional development corporations as the operators of industrial regional parks to provide effective assistance to economic entities in implementation of investment projects and programs on energy saving technologies;
- Formation of steady demand for innovations with the usage of energy saving technologies, ways to increase the culture of consumption with the waste processing technologies;
- Development of energy efficiency programs of innovative development for the large companies included in the cluster of innovative development of regional economy;
- Stimulation of innovative activity and creative initiative in the development of energy saving technologies in the implementation of investment projects;
- Providing effective motivational mechanisms for the development of energy efficiency policies of all cluster members taking into account the methods of ensuring sustainable

- economic development of the region;
- Development and consolidation of strict energy efficiency parameters for the cluster;
- Constructing the image of an energy efficient region with orientation on increasing competitiveness of the region's economy based on achieving stable energy savings by all members of the energy cluster;
- Emphasis on joint projects, development of network contacts, strategic interaction on joint positioning of innovative products and energy-saving technologies, common goals and the interests of cluster members.

Conclusions

According to the unstable geopolitical situation due to the conditions in the East of Ukraine and complicated economic situation in the period of Covid-19 pandemic, issues of economic sustainability in the context of energy supply and efficient use of energy resources become particularly relevant. Today, Ukraine occupies one of the leading positions in the world in terms of energy consumption. Significant parts of them are imported resources. Increased focus on energy conservation is almost the only way to develop the country's energy. Therefore, the issues of sustainable consumption of fuel and energy resources, replacement of gas with alternative fuels, the use of energy-saving technologies have become priorities in ensuring economic security and need immediate solution.

The challenges in the energy sector require new approaches and the application of more effective ways to achieve economic and

environmental security. The clustering pathway can be effective in this area. Analysing the experience of other countries, it should be noted that such clusters function successfully, providing competitive advantages from the interaction of all participants. However, Ukraine is only taking the first steps towards the introduction of eco-energy clusters. The main tool for achieving the overall goal of building a regional eco-energy cluster should be the development and implementation of a comprehensive energy saving policy at the enterprises of the industries that are part of the cluster. This implies the inclusion in the investment programs of such enterprises of a component aimed at the development and implementation of resource-saving and energy-saving technologies. This approach requires a rethinking of the principles of state regional, energy, environmental, industrial policy, policy in science and education. The purpose of creating eco-energy clusters should be the development of energy and related industries by stimulating a group of companies that interact with energy companies to implement energy saving policies and reduce the cost of products and services on this basis.

The transition to clean innovative technologies with the help of energy efficiency clusters will not only guarantee Ukraine's economic growth in the future, but will also help solve such global environmental problems as water and air pollution, climate change, and scarcity of clean water resources. By choosing a new model of development, the state can count on strengthening energy and food security through the development of alternative energy sources, organic agriculture, ecological transport, and energy efficiency.

REFERENCES/ლიტერატურა

- [1] **Derii, Zh., Lysenko, I., Lysenko, N.** (2019). Analysis of environmental policy of Ukraine in the context of sustainable development Sustainable economic development: basis, determinants, tendencies, marks: collective monograph. P. 4-13. Wydawnictwo UniKS Press. Poznań. 165 p.
- [2] **Lysenko, I.** (2016). Financial and economic safety as the basis for social and economic development of regions. Problems and prospects of economics and management: scientific journal. Chernihiv National University of Technology. Chernihiv: Chernihiv National University of Technology. Issue 4 (8). P. 168-175.
- [3] **Akadiri, S., Alola, A.A., Akadiri, A.C., Alola, U.V.** (2019). Renewable energy consumption in EU-28 countries: Policy toward pollution mitigation and economic sustainability. Energy Policy. Issue 132. P. 803–810.
- [4] **Gökgöz, F., Güvercin, M.T.** (2018). Energy security and renewable energy efficiency in EU. Renew. Sustain. Energy Rev. Issue 96. P. 226–239.
- [5] The share of “green” energy in Ukraine may reach 21.5% by 2030. URL: <http://ecotown.com.ua>.
- [6] **Anishchenko, V., Marhasova, V., Fedorenko, A., Puzyrov, M., Ivankov, O.** (2019). Ensuring environmental safety via waste management. Journal of Security and Sustainability Issues. 8. 507-519. doi:10.9770/jssi.2019.8.3(17).
- [7] **Derii, Zh., Zosymenko, T.** (2016). Environmental component of corporate social responsibility: International experience and Ukrainian realities. Issue 185. P. 278-290.
- [8] Iceland to help Ukraine develop geothermal energy under recently signed Memorandum. URL: <http://ecotown.com.ua>.
- [9] IRENA (2015), REmap 2030 Renewable Energy Prospects for Ukraine. IRENA, Abu Dhabi. URL: www.irena.org/remap.
- [10] Lublin Eco-Energy Cluster. URL: <http://lke.fundacja.lublin.pl/en/about-cluster/>.

JEL classification: M0, M10

DOI: 10.46361/2449-2604.8.2.2021.31-38

DAVID VEKUA

Doctor of Economics,

Guram Tavrtkiladze Teaching University,
Georgia

Email: david.vekua@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-8667-414X>

CHALLENGES AND PERSPECTIVES OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESS DEVELOPMENT IN GEORGIA

Small and medium-sized businesses play a very significant role in the development and economic growth of any country. For Georgia, small and medium-sized business is one of the primary driving forces of the economy, therefore, it is very important to consider specific requirements for the development of small and medium-sized businesses on the path of Georgia's European integration. It is important that the support and encouragement of small and medium-sized enterprises play a crucial role in the policies of both developed and developing countries. Supporting this sector is necessary for Georgia for European integration, as it ensures both economic growth and social welfare. Promoting the small and medium-sized entrepreneurial sector will significantly reduce poverty and increase employment.

Keywords: *Small business, medium-sized business, incentives, economic policy, reforms.*

Edited by:

June, 2021

Reviewed by:

July, 2021

JEL classification: M0, M10
DOI: 10.46361/2449-2604.8.2.2021.31-38

საქართველოში მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარების პრობლემები და პერსპექტივები

დავით ვეკუა

ეკონომიკის მეცნიერებათა
კანდიდატი, გურამ თავართქილაძის
სახელობის თბილისის სასწავლო
უნივერსიტეტი,
თბილისი, საქართველო
ელ.ფოსტა: david.vekua@yahoo.com
orcid.org/0000-0003-3933-7746

ნებისმიერი ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებასა და ეკონომიკურ ზრდაში ძალიან მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია მცირე და საშუალო ბიზნესს. საქართველოსთვის მცირე და საშუალო ბიზნესი ეკონომიკის ერთ-ერთ მთავარ მამოძრავებელ ძალას წარმოადგენს, ამდენად, საქართველოს ევროინტეგრაციის გზაზე საკმაოდ მნიშვნელოვანია მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარების კუთხით კონკრეტული მოთხოვნების გათვალისწინება. მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ როგორც განვითარებული, ასევე განვითარებადი მრავალი ქვეყნის პოლიტიკაში უმნიშვნელოვანეს ადგილს იკავებს მცირე და საშუალო საწარმოების მხარდაჭერა და წახალისება. საქართველოსთვის ამ სექტორის მხარდაჭერა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ევროინტეგრაციის გზაზე, რადგან ის როგორც ეკონომიკური ზრდას უზრუნველყოფს, ისე სოციალური კეთილდღეობას. მცირე და საშუალო სამეწარმეო სექტორის ხელშეწყობა მნიშვნელოვნად შეამცირებს სიღარიბეს და გაზრდის დასაქმების დონეს.

შემოსულია რედაქციში:

ივნისი, 2021

რეცენზირებულია:

ივლისი, 2021

საკვანძო სიტყვები: მცირე ბიზნესი, საშუალო ბიზნესი, წახალისება, ეკონომიკური პოლიტიკა, რეფორმები

შესავალი

მცირე და საშუალო ბიზნესის წახალისება და მისი განვითარება არის ქვეყნის ეკონომიკური პოლიტიკის ერთ-ერთი პრიორიტეტული მიმართულება, რომელმაც უნდა უზრუნველყოს საზოგადოების სტაბილური განვითარება, შეამციროს ქვეყანაში უმუშევრობის და სიღარიბე დონე, შეზღუდოს ბიზნესის მონოპოლიზაცია და დააჩქაროს ეკონომიკის დივერსიფიკაციის პროცესი. იქიდან გამომდინარე, რომ მცირე და საშუალო ბიზნესი არის საზოგადოებრივი კვლავწარმოების განუყოფელი ნაწილი, რომელიც ეკონომიკის განვითარების თანამედროვე სტადიაზე აქტიურად ინტეგრირდება ინოვაციურ პროცესებში, ზრდის მცირე და საშუალო ბიზნესის წილი მთლიანი შიდა პროდუქტის სტრუქტურაში უცილობლად უნდა გაიზარდოს.

კვლევის მიზანი და ამოცანები. მცირე და საშუალო ბიზნესი საქართველოსთვის ეკონომიკის ერთ-ერთ მთავარ მამოძრავებელ ძალას წარმოადგენს, ამდენად, საქართველოს ეკონომიკის განვითარების გზაზე საკმაოდ მნიშვნელოვანია მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარების კუთხით კონკრეტული მოთხოვნების გათვალისწინება. ამ საკითხების კვლევა არასოდეს არ კარგავს აქტუალობას. სტატიაში ჩვენ განვიხილავთ საქართველოს წინაშე მყოფი ინტეგრაციის ბარიერებს და მათი გადაჭრის გზებს.

მნიშვნელოვანია მცირე ბიზნესის წახალისების პოლიტიკა, რომელიც მოიცავს როგორც სამართლებრივ, საორგანიზაციო, ასევე ფინანსურ და ინსტიტუციონალურ ღონისძიებებს, რომლებიც მიმართულია ამ სფეროს განვითარების სტიმულირებისათვის. ქვეყანაში მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარების დონე მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს ბაზრის სტრუქტურას და საზოგადოებრივი დოვლათის განაწილების პროცესში არსებულ

იმპერატივებს, საინვესტიციო კაპიტალის მოზიდვის შესაძლებლობებს, იმპორტ-ექსპორტის მდგომარეობას.

მცირე და საშუალო ბიზნესის წახალისებასა და მისი განვითარებაზე ბევრი ურთიერთდაკავშირებული ფაქტორი ზემოქმედებს, მათ შორის: ბაზრზე მონაწილე სუბიექტების ეკონომიკური და ფინანსური შესაძლებლობები, ქვეყანაში მცირე და საშუალო ბიზნესის ფუნქციონირების ისტორიული ტრადიციები და კულტურა, ბიზნესის ამ სეგმენტის სახელმწიფო რეგულაციის დონე და სხვა.

მცირე და საშუალო ბიზნესი საბაზრო ეკონომიკის ყველაზე დინამური სეგმენტია, რომელიც განსაზღვრავს ბაზრის სტრუქტურას და ქვეყანაში დამზადებული პროდუქციისა და გაწეული მომსახურების ხარისხს. იგი ძირითადად მსხვილი ბიზნესისგან განსხვავებით სწრაფად რეაგირებს ბაზრის მოთხოვნილებებზე და ხასიათდება მოქნილობისა და ოპერატიულობის მეტი შესაძლებლობებით.

დღეს გლობალიზაციის შედეგად ქვეყნებში ეკონომიკური აქტიურობის პროცესი განიცდის სერიოზულ ტრანსფორმაციას, მიმდინარეობს ბიზნესების გამსხვილების პროცესი, რის შედეგადაც მსხვილი კორპორაციები გარდაიქმნებიან ტრანსნაციონალურ კორპორაციებად, რომლებსაც გააქვთ კაპიტალი და ამცირებენ ქვეყნის სავალუტო რესურსებს. ისინი მართავენ არამარტო ეკონომიკურ, არამედ აქტიურად ერევან პოლიტიკურ პროცესებშიც, სადაც ხშირად მათი უფლებები დომინირებს მათივე ვალდებულებებზე.

ეკონომიკის და სოციალური სფეროს გლობალიზაციის შედეგად, სამართლიანი კონკურენცია და ანტიმონოპოლიური საქმიანობა, აწყდება ახალ გამოწვევებს, რის შედეგადაც მიმდინარეობს საზოგადოებრივ-ეკონომიკური სივრცის ტრანსფორმაციის პროცესი და ყალიბდება მისი განვითარების ახალი იმპერატივები. ცნობილი ფინანსისტი ჯორჯ სო-

როსი საზოგადოებრივ-ეკონომიკური სივრცის ტრანსფორმაციის პროცესს განსაზღვრავს როგორც „ფინანსური ბაზრების გლობალურ განვითარებას, ტრანსნაციონალური კორპორაციების სიძლიერის ზრდას და ეროვნულ ეკონომიკებზე მათი გავლენების გაფართოვებას“ [1].

გლობალიზაცია მჭიდროდ არის დაკავშირებული კაპიტალის, საქონლის, მომსახურების, სამუშაო ძალის, ინფორმაციის თავისუფალი გადაადგილების შესაძლებლობასთან. „კაპიტალის თავისუფალი, ფაქტიურად შეუზღუდავი მოძრაობა გლობალურ ეკონომიკურ ურთიერთობათა სისტემის საკვანძო ელემენტს წარმოადგენს, რადგან ის მნიშვნელოვნად ცვლის და მომავალში კიდევ უფრო შეცვლის მსოფლიოს ეკონომიკის სახეს და სტრუქტურას“ [2].

ამავ დროს უკანასკნელ წლებში ამერიკის შეერთებულ შტატებში, დიდ ბრიტანეთში (განსაკუთრებით ევროკავშირიდან გასვლის შემდეგ) სხვა ქვეყნებშიც შეიმჩნევა გლობალიზაციის გავლენის ლოკალიზაციის პროცესი. „იგი ისეთი მოვლენებში აისახება, როგორცაა: რეგიონული ინტეგრაციული გაერთიანების ჩამოყალიბება, ფირმების სტრატეგიული ალიანსების გაფართოება, საშუალო და მცირე ბიზნესის გავრცელება, ფიზიკურ პირების მეურნეობის განვითარება. ლოკალიზაცია აძლიერებს წარმოების მოქნილობას, მოთხოვნილებების უკეთ დაკმაყოფილებას, რესურსების უფრო ეფექტიანად გამოყენებას, ცალკეულ ფირმებში დამოუკიდებელ საწარმოო ქვედანაყოფების პრაქტიკის გაფართოებას, ხელს უწყობს დასაქმების პრობლემის გადაწყვეტას, გლობალიზაციის მოთხოვნებთან ადაპტაციას“ [3].

მცირე და საშუალო ბიზნესის წახალისების სტრატეგია უნდა ეფუძნებოდეს სამ ძირითად ვექტორს, ეს არის ინვესტიციების ხელმისაწვდომობა და სიიაფე, ბიზნეს გარემოს სიმელობა და სტაბილურობა, მცირე და საშუა-

ლო საწარმოთა ხელში არსებული აქტივების ლიკვიდობა. 90-ანი წლებიდან მოყოლილი დღემდე, მცირე და საშუალო ბიზნესის წახალისება ევროკავშირის ქვეყნებისთვის მათი ეკონომიკური პოლიტიკის სტრატეგიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიმართულებაა. „2003 წლის მონაცემებით, ევროკავშირის ქვეყნებში მომქმედი საწარმოთა 99.8 % არის მცირე და საშუალო საწარმო, სადაც დასაქმებული იყო მთლიან დასაქმებულთა 66% და ეს საწარმოები ქმნიდნენ ევროკავშირის ქვეყნების მთლიან შიდა პროდუქტის 65%-ს“[4]. იმისათვის, რომ მცირე და საშუალო ბიზნესი წარმატებული იყოს მხოლოდ „კარგი იდეა საკმარისი არ არის განვითარებისათვის აუცილებელი სათანადო ცოდნა და გამოცდილება და ასევე საკმარისი სასტარტო კაპიტალი. ამ მიზნით ევროკავშირში მოქმედებს სამი პროექტი, რომლებიც ანხორციელებენ მცირე და საშუალო ბიზნესის წახალისებას და მხარდაჭერას აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში:

- EU4 Business პროგრამის მიზანია, დაეხმაროს მცირე და საშუალო ბიზნეს შეისწავლოს თანამედროვე გამოცდილება, სტარტაპების მოსაპოვებლად განაცხადებისა და შეთავაზებებს მომზადება ამ ტიპის ბიზნესის წარმოების, ბიზნეს-გეგმების შედგენის და კონკურენტულ გარემოსთან ადაპტაციის;
- Women in Business – პროგრამის მიზანია მცირე და საშუალო ბიზნესში ქალების ფართო ჩართულობა და მათი მონაწილეობით ეკონომიკის ამ სექტორის განვითარება;
- European Fund for Southeast Europe – ეს პროგრამა ეხმარება აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებს, მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარებაში და ახალ სამუშაო ადგილების შექმნაში. ამავ დროს ეს ფონდი ასრულებს ახალი იდეებისა და ინოვაციების ფასილიტატორის და ინკუბატორის ფუნქციასაც“[5].

მცირე და საშუალო ბიზნესის სწრაფი განვითარება ევროპის ქვეყნებში, გვიჩვენებს ეკონომიკის ამ სეგმენტის რეალურ შესაძლებლობებს, მაღალი კონკურენციის პირობებში იყოს მოქნილი და ოპერატიული სწრაფად რეაგირებდეს ბაზრის მოთხოვნებზე და ინოვაციური საქმიანობის დანერგვის მიმართულებით მოახდინოს სწრაფი ადაპტაცია სიახლეებზე, იაფად მოახდინოს წარმოების ტექნიკური გადაიარაღება და ამ მიზნის მისაღწევად გამოიყენოს ნაკლები კაპიტალდაბანდები. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მცირე ბიზნესის ფუნქცია ინოვაციური აქტიურობების დაჩქარებაში. ინოვაციურობა მეწარმეობისათვის შინაგანი მდგომარეობაა, თუმცა, განსაკუთრებული მოტივაციით იგი მცირე ბიზნესში ვლინდება., ამერიკელი ეკონომისტების განგარიშებით, ინოვაციების შექმნაზე ერთ მეცნიერზე და ინჟინერზე მცირე ფირმებში 4-ჯერ ნაკლები დანახარჯები მოდის, ვიდრე საშუალო საწარმოებზე და 24-ჯერ ნაკლები ვიდრე მსხვილ კორპორაციებზე“ [6].

გარდა ბაზარზე კონკურენტუნარიანობის ზრდისა და ბიზნესის გარემოს გაუმჯობესებისა მცირე და საშუალო ბიზნესის სწრაფმა განვითარებამ ევროპის ქვეყნებში, შეიძინა სოციალური ფუნქცია, რადგან ის არის ეკონომიკის ის სფერო, რომელიც ქმნის ახალ სამუშაო ადგილებს და ამცირებს ევროპის ქვეყნებში, უმუშევრობის დონეს.

2017 წლის საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მიერ შემუშავებული საწარმოთა გრადაციის სქემის მიხედვით ,, მცირე და საშუალო საწარმოებს განეკუთვნება ყველა ორგანიზაციულ - სამართლებრივი ფორმის საწარმო, რომელშიც დასაქმებულია საშუალო წლიური რაოდენობა და რომლის ბრუნვა არ აღემატება შემდეგ ზღვრულ ოდენობებს: მცირე საწარმოებისთვის - 50 დაქირავებულსა და 12 მილ. ლარს; ხოლო საშუალო საწარმოებისთვის - 249 დაქირავებულსა და 60 მილ.ლარს“ [7].

საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის 2019 წლის მონაცემებით, „2015 წელთან შედარებით მცირე და საშუალო ბიზნესის ბრუნვა გაზრდილია თითქმის ორჯერ, ამავე პერიოდში მცირე და საშუალო ბიზნესის წილმა საერთო ბრუნვაში შეადგინა 45,5% ,მაშინ, როცა 2015წელს ის შეადგენს 18,1%, ანუ წილი გაზრდილია 27,4%-ული პუნქტით. ეს უდავოდ მნიშვნელოვანი პროგრესია, თუმცა, ის კვლავ ჩამორჩება 2003 წლის ანალოგიურ ევროპულ მაჩვენებლებს მთელი 19.5% პუნქტით. თუ მცირე ბიზნესის დარგობრივ სტრუქტურას გავააზვლივებთ, ვნახავთ, რომ ბრუნვის თითქმის ნახევარი ვაჭრობასა და ავტომობილების რემონტზე მოდის, რაც საქართველოში ინოვაციური პროდუქციის წარმოების შესაძლებლობების ნაკლებობით და კრეატიული ინციატივების სიმცირით არის განპირობებული.

მცირე და საშუალო ბიზნესის წილის ზრდის მიმართულებით მნიშვნელოვნად იცვლება საქართველოში საწარმოთა ძირითადი კაპიტალის სტრუქტურა. თუ მათი წილი საერთა კაპიტალის სტრუქტურაში 2015 წელს შეადგენდა 13.2%-ს , 2019 წელს იგი გაიზარდა 49,6% მდე. ეს ზრდა ძირითადად მოგების რეინვესტირების და პორდაპირი ინვესტიციების ზრდის ხარჯზე გახდა შესაძლებელი, რაც უდაოდ პოზიტიურ პროცესად უნდა ჩაითვალოს, თუმცა ამ საწარმოების დიდი უმრავლესობის მიერ გამოშვებული პროდუქცია და გაწეული მომსახურება ჯერ კიდევ შორს არის თანამედროვე სტანდარტებიდან. საქართველოში არსებული მაღალი პოლიტიკური და ეკონომიკური რისკების გამო ვენჩერული ინვესტორები ხშირად ყოყმანობენ მცირე და საშუალო ბიზნესის სექტორში ინოვაციური იდეებისა და წინადადებების დაფინანსებისგან, რაც უდაოდ ხელს უშლის საწარმოების კონკურენტუნარიანობის ზრდას და მათ საექსპორტო პოტენციალის განვითარებას. საქართველოში მცირე და საშუალო ბიზნესში ვენ-

ჩურული კაპიტალის მოზიდვა არის ქვეყანაში ეკონომიკური აქტიურობის ზრდის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი წინაპირობა.

ამავე წლის მომაცემებით ასევე მაღალია მცირე და საშუალო ბიზნესის წილი საწარმოებზე დარიცხულ მოგებაში 2019 წლის მონაცემებით მან შეადგინა 67.8%. მნიშვნელოვნად გაიზარდა მცირე და საშუალო ბიზნესის სოციალური დანიშნულება მან ქვეყანაში დასაქმების და ახალი სამუშაო ადგილების შექმნის მთავარი ფუნქცია იტვირთა. თუ 2015 წელს მცირე და საშუალო ბიზნესმა დაასაქმა საერთო დასაქმებულთა მხოლოდ 43,1%, 2019 წელს იგივე მომაცემებით დასაქმებულთა რაოდენობამ შეადგინა 64,9 %” [8].

თუმცა აქვე უნდა შევნიშნოდ, რომ კორონავირუსის ეპიდემიის და ეკონომიკაში მიმდინარე არასასურველი სხვა ტენდენციების გამო „2020 წლის მონაცემებით საქართველოში გაზრდილია უმუშევრობის დონე. თუ 2017 წელს ის შეადგებდა 17,6%-ს 2020 წლის მეოთხე კვარტალში მან შეადგინა 20,4%” [9].

მუდღებელია ქვეყანაში სიღარიბის მრავალმხრივი ფენომენის დაძლევა, თუ არ მოხდა ახალი სტაბილური სამუშაო ადგილების შექმნა, რის ძირითადი წინაპირობაც გახლავთ საინვესტიციო კლიმატის გაუმჯობესება და მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარება.

საქართველომ 2014 წლის 21 მარტს მიიღო კანონი „კონკურენციის შესახებ”. „ეს კანონი ადგენს თავისუფალი და სამართლიანი კონკურენციის არამართლზომიერი შეზღუდვისაგან დაცვის პრინციპებს. ამ კანონით განისაზღვრა თავისუფალი ვაჭრობისა და კონკურენციის არამართლზომიერად შემზღუდველი ქმედებები, თავისუფალი ვაჭრობისა და კონკურენციის დარღვევის თავიდან აცილებისა და აღკვეთის სამართლებრივი საფუძვლები და უფლებამოსილი ორგანოს კომპეტენცია“ [10].

კანონის მოთხოვნებიდან გამომდინარე სა-

ქართველოში ჩამოყალიბდა, როგორც დამოუკიდებელი საჯარო სამართლის იურიდიული პირი - კონკურენციის სააგენტო, რომელმაც კონკურენციის შეზღუდვისა და არაკეთილსინდისიერი კონკურენციის ფაქტების გამოსავლენად უნდა განახორციელოს სასაქონლო და მომსახურების ბაზრების მონიტორინგი და ანალიზი.

რა შეიცვალა მცირე და საშუალო ბიზნესში 2014 წლის შემდეგ საქართველოში? გახდა კი ეს ბიზნესი უფრო დაცული არასამართლიანი კონკურენციიდან? ვფიქრობთ, რომ ბევრი არაფერი, სააგენტოს საქმიანობა ნალკლებად ეფექტურია მცირე და საშუალო ბიზნესის წინააღმდეგ, „კარტელური” შეთანხმებების გამოვლენით, მათი შეზღუდვით და მომხმარებელთა ინტერესების დაცვით. ცნობილი ამერიკელი ეკონომისტის ამერიკის შეერთებული შტატების იუსტიციის სამინისტროს ანტიმონოპოლიური საქმიანობის კვლევების განყოფილების დირექტორის რასელ პიტმანის აზრით: „კონკურენციის საერთაშორისო წესები და პრინციპები და რაც მთავარია, კონკურენციის როლი ეკონომიკის განვითარებასა და საზოგადოების კეთილდღეობის ამაღლებაში, დღის წესრიგში აყენებს კონკურენტული პოლიტიკის შექმნისა და გაჯანსაღების ამოცანას ნებისმიერ ქვეყანაში. შესაბამისად, ქვეყნების უმრავლესობაში კონკურენციის პოლიტიკა უნდა განიხილებოდეს ეკონომიკური პოლიტიკის განუყოფელ ნაწილად და რეფორმების ერთ-ერთ ძირითად მიმართულებად“ [11].

ეკონომიკურ განვითარებას მუდმივად სჭირდება ინვესტიციები, რომლებმაც სასურველია ძირითადად წარმართოს ადამიანური კაპიტალის და ახალი ტექნოლოგიების დასაწერად, რადგან ეს არის გზა ბაზრის ეფექტურობისკენ. როგორც დიდი ფრანგი მოაზროვნე ჟან-ჟაკ რუსო ამბობს „ათასი გზა მიდის დაბნეულობისკენ და მხოლოდ ერთი ქუჩმარტებისკენ“ [12].

თანამედროვე მსოფლიოში მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარებას მნიშვნელოვნად აფერხებს მსხვილი ბიზნესის მხრიდან მცირე ბიზნესს ობიექტების შერწყმისა და შთანთქმის საშიშროება, რომელიც მათი მხრიდან მოტივირებულია კორპორაციათა ზრდის, კაპიტალის აკუმულირებისა და რეორგანიზაციის სურვილით. ასეთ შემთხვევაში აქციონერები ძირითადად ფოკუსირებულნი არიან აქციონერული კაპიტალის ზრდაზე და მათთვის ხელსაყრელი მექანიზმების გამოყენებით ცდილობენ განახორციელონ შერწყმისა თუ შთანთქმის კონკრეტული მოქმედება და ამ გზით უნდათ ბაზრებზე გაზარდონ საკუთარი აქტივები და შესაძლებლობები.

საქართველოში მცირე ბიზნესში ყველა შემთხვევაში განხილული პრობლემების მოგვარება ერთდროულად შეუძლებელია, მაგრამ დაწყება აუცილებელია. ამისთვის სახელმწიფოს მხრიდან საჭიროა ისეთი ბიზნესს გარემოს შექმნა, რომელიც მცირე ბიზნესის საწარმოებებში გაზრდის წარმოების მოცულობას, საქონლის და მომსახურების ასორტიმენტსა და ხარისხს.

მეტი პოპულარიზაცია და საზოგადოების ინფორმირება სჭირდება მცირე ბიზნესის სოციალურ როლსა და ფუნქციას, რადგან სწორედ ის არის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი შესაძლებლობა იმისა, რომ ქვეყანაში დაიძლიოს უმუშევრობა და სიდარობე, დასაქმდეს ბევრი ჩვენი მოქალაქე და შემცირდეს ქვეყნიდან კატასტროფული მიგრაციის პროცესი.

კრეატიულ ადამიანებს მეტი ფინანსური შესაძლებლობა უნდა მიეცათ, სტარტაფებისთვის და ინოვაციურ აქტიურობისთვის. ამ მიზნით გამოყენებული უნდა იქნას რისკების

დასაზღვევად საბიუჯეტო ასიგნებები, სახელმწიფო გრანტები, მცირე ბიზნესის თანადაფინანსების სისტემა, კომერციულ ბანკებს ამ ბიზნესის იაფი დაკრედიტებისთვის და სხვა.

ვფიქრობთ, გადასახედია მოქმედი საგადასახადო შეღავათების სისტემა, ის ყალიბდებოდა პოლიტიკური კონიუქტურის და ერთჯერად გადაწყვეტილებების საფუძველზე, ამიტომ მიწანშეწონილად მიგვაჩნია მისი საფუძვლიანი ანალიზი და სწორი პრიორიტეტების დადგენა.

საქართველოში მცირე ბიზნესის განვითარების თვალსაზრისით, უაღრესად მნიშვნელოვანია მცირე ბიზნესებში საოჯახო ტრადიციული საქმიანობის გამოცდილების პოპულარიზაცია და დანერგვა.

უაღრესად მნიშვნელოვანია საქართველოს მცირე ბიზნესში ევროკავშირის გამოცდილების იმპლემენტაცია და ადაპტაცია. ადგილობრივი და უცხოელი მცირე მეწარმეების თანამშრომლობა და კორდინაცია.

მცირე ბიზნესისთვის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან გამოწვევად რჩება კვალიფიციური კადრებით სისტემის უზრუნველყოფა. ეს ბიზნესი საჭიროებს პროფესიულ ცოდნით აღჭურვილ კადრებს და კვალიფიციურ კონსულტაციებს. მიზანშეწონილია, მომავალში მცირე ბიზნესის მხარდაჭერით და განათლების სამინისტროს ხელშეწყობით პროფესიულ სასწავლებლებში გაძლიერდეს მოთხოვნად სპეციალობაზე კადრების მომზადება, რაც საბოლოო ჯამში ხელს შეუწყობს, სათანადო ცოდნით აღჭურვილი სპეციალისტებით, ეკონომიკის ამ მნიშვნელოვანი სეგმენტის დაკომპლექტებას.

ლიტერატურა/REFERENCES

- [1] საქართველოს 2014 წლის 21 მარტის კანონი „კონკურენციის შესახებ“ N 2159 ვებგვერდი 27.03.2014 წ.;
- [2] ბიზნეს სექტორი საქართველოში, საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, სტატისტიკური პუბლიკაცია თბ., 2020 წ.;
- [3] **სოლომონ პავლიაშვილი** .. პრივატიზაციის ფენომენი და პრობლემები საქართველოში“ თბილისი, 2009 წ.;
- [4] **ერქომიაშვილი გ.** ბიზნესი: ფირმის ეკონომიკა. თბ., 2007 წ.;
- [5] European Charter for Small Enterprises: 2009 good practice selection“. European Commission 2009 Job creation in Small and Medium size enterprises. Luxemburg, 2007.;
- [6] “European Charter for Small Enterprises“, Feira European Council, 19-20 June 2000. URL: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/best-practices/charter/index_en.htm
- [7] First Section of the Annual Report on EU Small and Medium-sized Enterprises. EIM Business & Policy Research. Zoetermeer, 2009
- [8] Growth, Competitiveness, Employment: The Challenges and Ways Forward into the 21st Century — White Paper. Part C: Contributions of the Member States. COM (93) 700 final/Part C, 5 December 1993. URL: <http://aei.pitt.edu/1140/>
- [9] Job creation in Small and Medium size enterprises. Commission of European Communities. ECSC-EEC-EAEC. Brussels; Luxemburg, 2007.
- [10] The latest news from the ABCCI Team “Business Act” for Europe. EU, January 2010. URL: <http://www.abcci.com>
- [11] Russell Pittman, “Some Critical Provisions in the Antimonopoly Laws of Central and Eastern Europe,” The International Lawyer 26 (1997), 485-503.
- [12] **Ковзанадзе И.** „Уроки Мирового Экономического кризиса и Формирование новой модели развития,, Тбилиси 2016 г
- [13] **Алмазов Р. А.,** Роль И Место Малого И Среднего Бизнеса В Экономике Стран Европейского Союза Автореферат наук Москва – 2004
- [14] **Сорос Д.** „О глобализации“ Москва -2004г
- [15] **Агурбаш Н.Г.** „Система государственной поддержки малого предпринимательства в России.“ -М. 2000. г
- [16] **Баженов Ю.К., Баженов А.Ю.** „Малое предпринимательство: практическое руководство по организации и ведению малого бизнеса“. М.1999. г
- [17] **Блинов А.О., Шапкин И.Н.,** Малое предпринимательство. Теория и практика “М 2002. г
- [18] [http https://ka.wikiquote.org/wiki](http://ka.wikiquote.org/wiki)
- [19] <https://ka.wikiquote.org/wiki/>
- [20] <https://www.culturepartnership.eu/article/projects-that-support-business-in-eap-countries>
- [21] <https://www.dissercat.com/content/rol-i-mesto-malogo-i-srednego-biznesa-v-ekonomike-stran-evropeiskogo-soyuza>

JEL Classification: M19

DOI: 10.46361/2449-2604.8.2.2021.39-61

PROBLEMS OF SUSTAINABLE FOOD SECURITY AND THE NEEDS OF AGRIBUSINESS DEVELOPMENT IN GEORGIA

MIRZA SUKNISHVILI

Batumi Shota Rustaveli State University,

PhD student in Business Administration

Georgia, Batumi

E-mail: Mirzasuknishvili@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0365-2226>

The issue of food security and providing it to the population in accordance with the norms of the world medical organizations is not only a socio-political issue, but also of strategic importance for any country. Judging by the official data, judging by the annual volume of production of basic foodstuffs, even half of them do not meet the requirements set by the norms. There is an even greater disproportion in terms of grain production. This is when the country can cover 70% of its annual needs through domestic production in accordance with proper agrarian development. The same is true of the production of vegetables, horticultural, some single and perennial crops (except grapes, wine and wine materials) and livestock products.

The study found that farmers, entrepreneurs and agricultural workers in the agricultural sector are still similar to smallholder farms, have less contribution to total production, very little cash income and hence the opportunity to expand their activities

Edited by:

June, 2021

Reviewed by:

July, 2021

Key Words: *Food Security, Agribusiness, Supply Chain*

JEL Classification: M19
DOI: 10.46361/2449-2604.8.2.2021.39-61

**მდგრადი სასურსათო უზრუნველყოფის
პრობლემები და აგრობიზნესის განვითარების
საჭიროებები საქართველოში**

მირზა სუქნიშვილი,

ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
ბიზნესის ადმინისტრირების
სადოქტორო პროგრამის

დოქტორანტი

საქართველო, ბათუმი

E-mail: Mirzasuknishvili@gmail.com

[https://orcid.org/0000-0003-0365-](https://orcid.org/0000-0003-0365-2226)

2226

სასურსათო უსაფრთხოების საკითხი და მოსახლეობის უზრუნველყოფას მათზე მსოფლიო სამედიცინო ორგანიზაციების ნორმების შესაბამისად არა მარტო სოციოლოგიურ-პოლიტიკურ საკითხებს ეხება, არამედ ნებისმიერ ქვეყნისათვის მას სტრატეგიული მნიშვნელობა აქვს. ოფიციალურ მონაცემებზე დაყრდნობით თუ ვიმსჯელებთ ძირითადი საკვები პროდუქტების წარმოების წლიური მოცულობა სანახევროდაც ვერ აკმაყოფილებს ნორმების შესაბამისად დადგენილ მოთხოვნებს. კიდევ უფრო დიდია დისპროპორცია მარცვლეულის წარმოების მხრივ. ეს მაშინ როცა სწორი აგრარული განვითარების შესაბამისად ქვეყანას შეუძლია წლიური მოთხოვნილებების 70% შიდა წარმოებით დაფაროს. ასეთივე მდგომარეობაა ბოსტნეულის, ბაღჩეულის, ზოგიერთი ერთლიანი და მრავალწლიანი კულტურების (გარდა ყურძენი, ღვინო და ღვინო მასალები) და მეცხოველეობის პროდუქტების წარმოების მხრივ.

კვლევის შემდეგ დადგინდა, რომ აგროსექტორში დასაქმებული ფერმერები, მეწარმეები და სოფლის მეურნეობით დაკავებული ადამიანის შრომა კვლავ წვრილგლეხური მეურნეობის მსგავსია, ნაკლებია მათი წვლილი საერთო წარმოებაში, ძალზე მწირია ფულადი შემოსავლები და აქედან გამომდინარე საქმიანობის გაფართოების შესაძლებლობა.

შემოსულია რედაქციში:

ივნისი, 2021

რეცენზირებულია:

ივლისი, 2021

საკვანძო სიტყვები: სასურსათო უსაფრთხოება, აგრობიზნესი, მიწოდებათა ჯაჭვი

შესავალი

სასურსათო უსაფრთხოების მიღწევა ნებისმიერი ქვეყნისთვის ფუნდამენტური სოციალურ-ეკონომიკური გამოწვევაა. მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში, მათ შორის საქართველოში, მოსახლეობის სურსათით უზრუნველყოფის მოსაგვარებელია [1]. სასურსათო უსაფრთხოება გულისხმობს ძირითადი საკვები პროდუქტებზე მოსახლეობის ხელმისაწვდომობას.

მეცნიერები კვლევით დადგინდა, რომ სურსათზე მოთხოვნა მოკლე და გრძელვადიან პერიოდებშიც კვლავ ზრდადი იქნება [2]. ამასთან, მნიშვნელოვნად გაიზრდება.

სურსათზე გაზრდილი მოთხოვნის პირობებში აუცილებელია წარმოების განვითარების ტენდენციების შეფასება, არანაკლებ მნიშვნელოვანია აგროსასურსათო სექტორში მწარმოებლურობის გაზრდა [3], განსაკუთრებით განვითარებად ქვეყნებში [4].

სასურსათო ბაზრებზე აგროსასურსათო პროდუქტების მიწოდების თვალსაზრისით მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ განვითარებადი ქვეყნები და ეს ტენდენცია გარკვეული პერიოდის განმავლობაში შენარჩუნებული იქნება [5]. სურსათის სტაბილური მიწოდება და ფასების ცვალებადობა დიდ გავლენას ახდენს სასურსათო უსაფრთხოებაზე. სასურსათო უსაფრთხოება გლობალურ დონეზეც მნიშვნელოვანი პრობლემა იყო მსოფლიოს მრავალი ქვეყნისთვის, თუმცა, პანდემიამ ეს პრობლემა კიდევ უფრო გაამწვავა. რადგანაც სურსათით მომარაგების ჯაჭვში გარკვეული დესტაბილიზაცია გამოიწვია, შესაბამისად მრავალ ქვეყანაში შეიზღუდა სურსათზე ხელმისაწვდომობა. თუ გავითვალისწინებთ, რომ მიმდინარე პერიოდში ქვეყნები მიმართავენ ექსპორტის შემზღუდველ პოლიტიკას, ნათელია პრობლემის კიდევ უფრო გამწვავების მოლოდინი. ასეთ პირობებში აქტუალური ხდება სურსათზე ხელმისაწვდომობის

გაზრდის აუცილებლობა ეროვნულ დონეზე. მაშასადამე, ქვეყნებისათვის, მათ შორის საქართველოსთვის, აგროსასურსათო სფეროში ჩამოსაყალიბებელია ნათელი პოლიტიკის მიზნები და შესამუშავებელია მათი განხორციელების სასწრაფო გადაუდებელი ქმედებები.

საქართველოს ფერმერთა მეოთხე კონგრესის მიერ 2020 წელს ჩატარდა კვლევა, რომლითაც სამი ძირითადი პრობლემა გამოიკვეთა: 1. ბაზარზე ხელმისაწვდომობა; 2. საინვესტიციო რესურსებით უზრუნველყოფა; 3. სურსათის უვნებლობის სისტემის რეფორმის აუცილებლობა [6].

კვლევით გამოიკვეთა, რომ პანდემიამ ეს პრობლემები კიდევ უფრო გაამწვავა და სასურსათო უსაფრთხოების პრობლემები დღის წესრიგში დააყენა არა მარტო ეკონომიკური, არამედ პოლიტიკური უსაფრთხოების თვალსაზრისითაც. საქართველოშიც, ბოლნისისა და მარნეულის მაგალითებით ნათელი გახდა, რომ საჭიროა სურსათის მიწოდების ჯაჭვში სტრუქტურული ცვლილებები.

ამრიგად, საქართველოში სასურსათო უსაფრთხოების შესაფასებლად, გაანალიზებას მოითხოვს ძირითადი აგროსასურსათო პროდუქტების თვითუზრუნველყოფის კოეფიციენტები, ასევე, შესასწავლია ადგილობრივი წარმოების ტენდენცია, იმპორტისა და ექსპორტის დინამიკა, ფასების ცვლილება, განვითარებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება.

გაეროს შეფასებით მსოფლიოში მოსალოდნელია „ბიბლიური მასშტაბის“ შიმშილი იმ შემთხვევაში, თუ მოკლევადიან პერიოდში არ იქნა მიღებული რადიკალური და ოპტიმალური გადაწყვეტილებები პანდემიის ფონზე ფორმირებული მოთხოვნების შესაბამისად. დღეს მსოფლიოში 135 მილიონი ადამიანი შიმშილობს, ეს რაოდენობა შესაძლოა, 250 მილიონამდე გაიზარდოს.

სწორი ქმედებების დაგეგმვა და რეკომენდაციების შემუშავება არ იქნება მარტივი. მინდა მოვიტანო აკადემიკოს ლადო პაპავას მოსაზრება პოსტკრიზისულ მოლოდინების შესახებ (03 აპრილი, 2020). ბატონ ლადოს აზრით ეს კრიზისი თვისებრივად განსხვავებულია წინა ეკონომიკური კრიზისისაგან, რადგან მისი საფუძველი მართ ეკონომიკაში არ ძვეს.

კრიზისზე, აუცილებელია გავერკვეთ მის არსში, რადგან ეს კრიზისი თვისებრივად განსხვავებულია, ვიდრე ნებისმიერი წინა ეკონომიკური კრიზისი. მაგალითად, ცნობილი ეკონომიკური გლობალური კრიზისი, რომელიც 2008-2009 წლებში იყო, ჩაისახა ეკონომიკაში, ანუ საფუძველი თავად ეკონომიკა იყო, ამიტომ ეკონომისტებისთვის მეტ-ნაკლებად ცნობილი გახლდათ კრიზისის გამომწვევი მიზეზები და, შესაბამისად, მათ იცოდნენ — როგორ უნდა ემოქმედათ მის წინააღმდეგ. რაც შეეხება ამ ახალ კრიზისს, ამის საფუძველი ეკონომიკაში არ ძვეს [7].

ამიტომ მნიშვნელოვანია პრობლემის მოგვარების გზების ძიება მსოფლიოში არსებული თანამედროვე რეალობების გათვალისწინებით, განსაკუთრებით ჯანდაცვის სფეროსა და ეკონომიკურ საკითხებთან ურთიერთობის კონტექსტში, „სასურსათო უსაფრთხოება არის ყველა ადამიანის ფიზიკური და ეკონომიკური ხელმისაწვდომობა აქტიური და ჯანმრთელი ცხოვრების შენარჩუნებისათვის საჭირო რაოდენობისა და კვებითი ღირებულების მქონე უვნებელ სურსათზე“ [8]. ამგვარ განმარტებას არაერთი მეცნიერიც იზიარებს [9]. და ამბობენ, რომ პასუხი გასაცემი იქნება კითხვებზე: რა გავლენას მოახდენს პანდემია სურსათის წარმოებაზე? რა ფაქტორები უშლის ხელს სურსათის მოწოდებას? როგორ შეიცვლება სურსათის მიწოდების ჯაჭვი? როგორი იქნება სურსათზე წარმოების დანახარჯები? რა გავლენას მოახდენს კრიზისის პერიოდი

სურსათის დეფიციტზე? როგორი იქნება სურსათით უზრუნველყოფის მაჩვენებლები? როგორი გახდება სასურსათო უსაფრთხოების დონის მაჩვენებლები პოსტკორონავირუსულ პერიოდში და სხვ. აღნიშნულ კითხვებზე პასუხის გაცემა აქტუალურია საქართველოსთვისაც. ამდენად, მნიშვნელოვანია იმ გამოწვევების დადგენა, რომელიც ხელს უშლის ქვეყანაში სასურსათო უსაფრთხოების დონის მიღწევას, ასევე, მნიშვნელოვანია პოსტკორონავირუსულ პერიოდში სოფლის მეურნეობის განვითარების მოსალოდნელი სცენარების შეფასება. შესაბამისად, კვლევის მიზანია პოსტკორონავირუსულ კრიზისულ პერიოდში სასურსათო უსაფრთხოების სფეროში არსებული გამოწვევების გამოვლენის საფუძველზე საქართველოს სოფლის მეურნეობის განვითარების პრიორიტეტების დასახვა.

თანამედროვე ტექნოლოგიის მიღწევებმა გარკვეულწილად გააუმჯობესა მსოფლიოში სასურსათო ბაზრებზე სურსათის მიწოდება, ნაწილობრივ შენარჩუნდა სურსათის წარმოების ზრდის ტემპიც მოსახლეობის ზრდასთან მიმართებაში. თუმცა, აღნიშნული საკმარისი არ აღმოჩნდა მოსახლეობის სურსათით უზრუნველყოფის სფეროში რისკების შესამცირებლად [10].

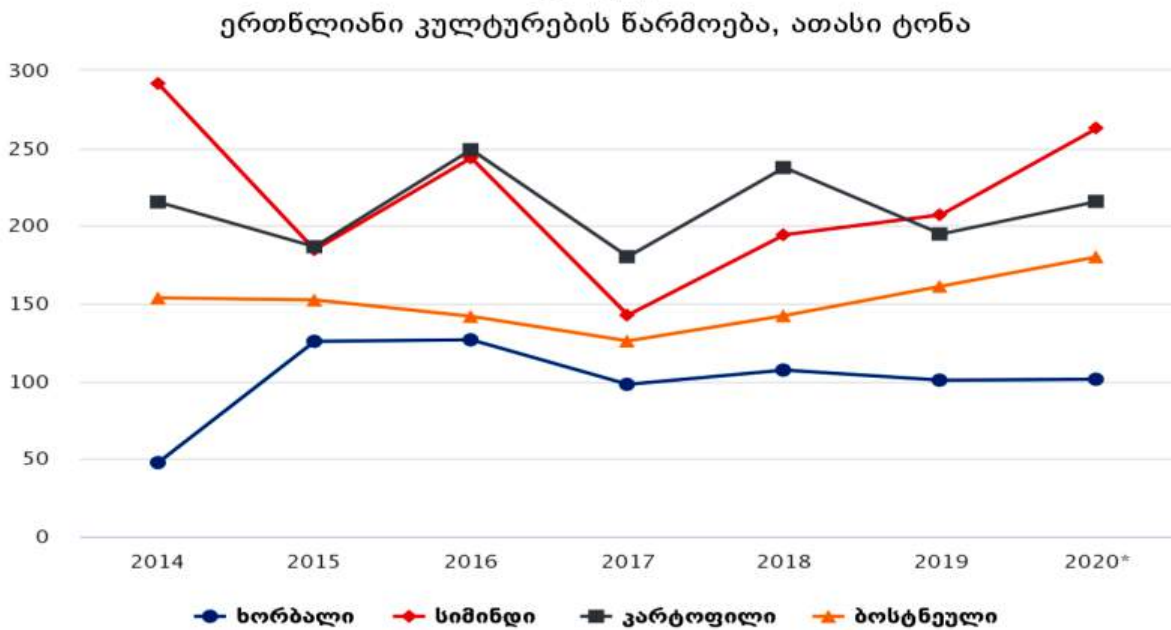
დღეს ბევრი მტკიცებულება არსებობს იმისა, რომ სოფლის მეურნეობის განვითარება უფრო მდგრადი უნდა გახდეს, კრიტიკულად მნიშვნელოვანია დარგის სტრუქტურული ტრანსფორმაცია, საჭიროა რესურსების მობილიზაცია, კვლევისა და ინოვაციის პოლიტიკის წახალისება [11].

საქართველოში სასურსათო უსაფრთხოების პრობლემების კვლევა ბოლო პერიოდში მეცნიერთა და ექსპერტთა მიერ განსაკუთრებულად აქტუალურ პრობლემათა ჭრილში განიხილება [12]. პრობლემას ისიც ამწვავებს, რომ ადგილობრივი აგროსასურსათო პროდუქტების წარმოების ზრდის ტენდენციები

ვერ უზრუნველყოფს სასურსათო ბალანსების ოპტიმალური სტრუქტურის ფორმირებას, აგროსასურსათო პროდუქტების წარმოების არსებული პარამეტრებით ვერ მიიღწევა ადგილობრივი წარმოების პროდუქტებით თვითუზრუნველყოფის მაჩვენებლების უსაფრთხო დონე.

წელთან შედარებით არსებითად არ გაზრდილა ერთწლიანი კულტურების წარმოების პარამეტრები, უმნიშვნელოდ გაიზარდა ბოსტნულის წარმოება, შედარებით გაზრდილია ხორბლის წარმოებაც. რაც შეეხება მრავალწლოვანი კულტურების წარმოებას, ამავე პერიოდში ყურძნის წარმოებაა გაზრდილი, საგრ-

დიაგრამა 1. ერთწლიანი კულტურების წარმოების მაჩვენებლების დინამიკა 2014-2020 წლებში, ათასი ტონა [13]

საქართველოში აგროსასურსათო პროდუქტების წარმოების მაჩვენებლების ტენდენციების შესწავლამ გვიჩვენა, რომ სტრატეგიული აგროსასურსათო პროდუქტების წარმოების მაჩვენებლები 2020 წელს წინა წლებთან შედარებით ხშირ შემთხვევაში კვლავ კლებადია, განსაკუთრებით სტრატეგიულ პროდუქტებზე

საქართველოში ბოლო ათწლეულში აგროსასურსათო წარმოების სფეროში გამოკვეთილია როგორც ერთწლიანი და მრავალწლიანი კულტურების, ისე მეცხოველეობის დარგების უმეტესობაში წარმოების შემცირების ტენდენციები (იხ. დიაგრამა 1.).

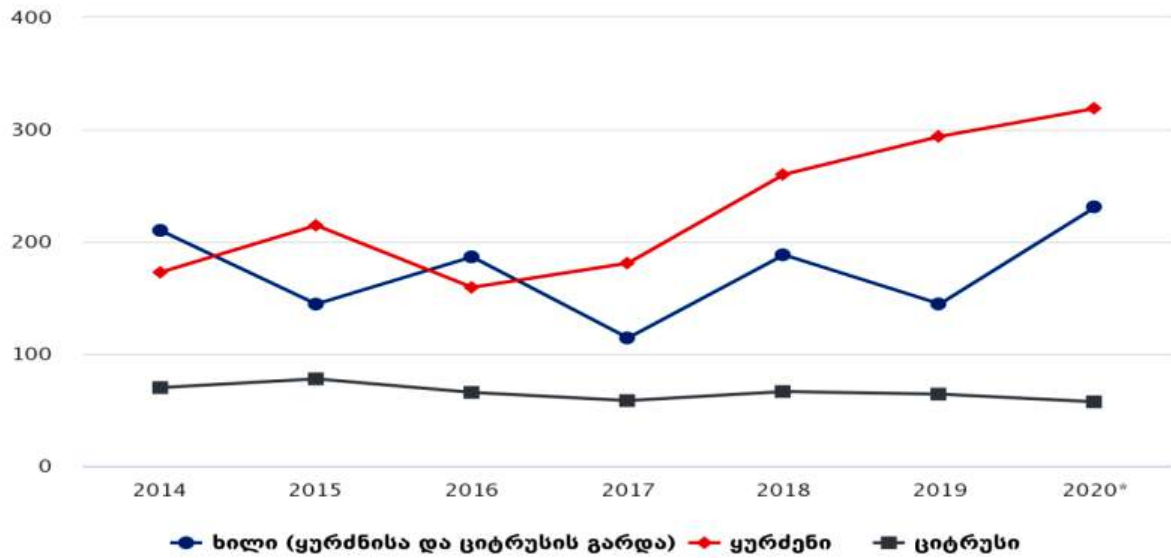
ცხრილი გვიჩვენებს, რომ 2020 წელს 2014

დნობლად არის შემცირებული ხილის წარმოება, თითქმის უცვლელია ციტრუსების წარმოების მონაცემები (იხ. დიაგრამა 2).

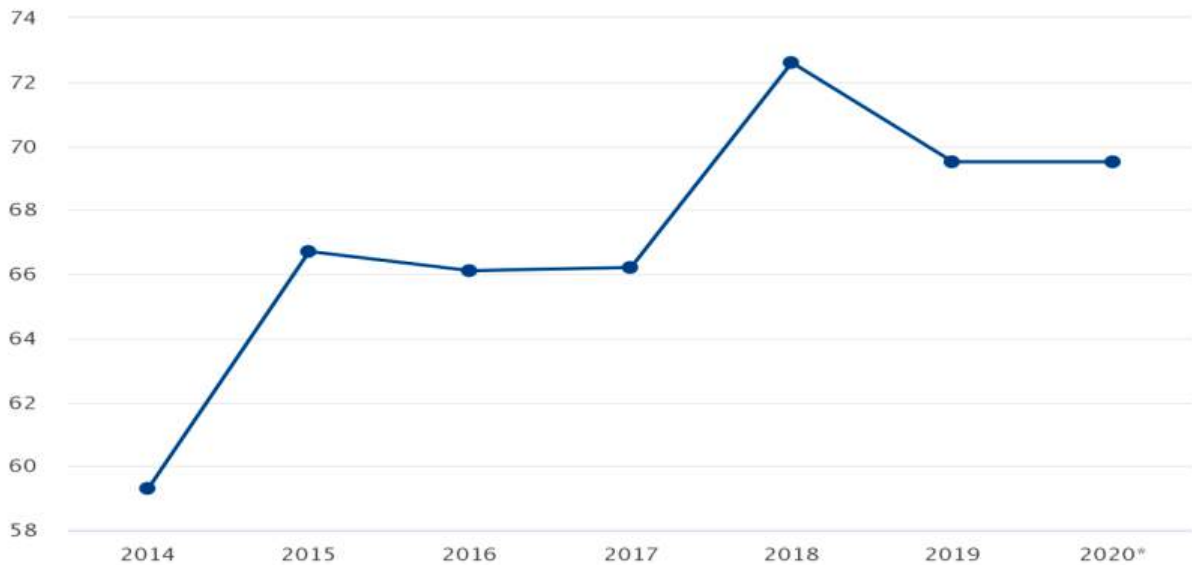
დასახელებულ პერიოდში ფიქსირდება წარმოების მაჩვენებლების შემცირების ტენდენციაც მეცხოველეობის მთელ რიგ დარგებში, თუმცა, უმნიშვნელოდ, მაგრამ მაინც გაზრდილია ხორცის წარმოების დონე (იხ. დიაგრამა 3).

მონაცემების დეტალურმა შესწავლამ ისიც გვიჩვენა, რომ აგროსასურსათო სექტორში დაბალია მწარმოებლურობის მაჩვენებლები, მაგალითად, ხორბლის საშუალო მოსავლიანობა 2.3 ტონას შეადგენს ჰექტარზე, კარტო-

დიაგრამა.2 მრავალწლოვანი კულტურების წარმოება, ათასი ტონა [14]
 მრავალწლოვანი კულტურების წარმოება, ათასი ტონა

დიაგრამა3 ხორცის წარმოება, ათასი ტონა [15]
 ხორცის წარმოება, ათასი ტონა

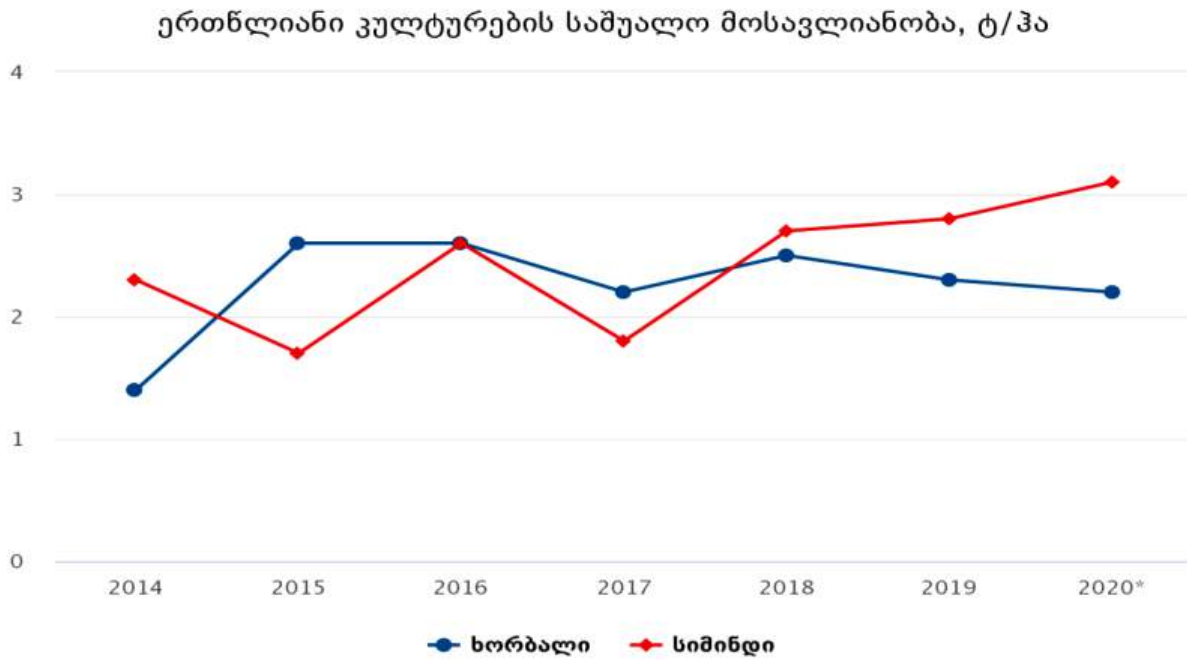

ფილსა 11.8 ტონას ჰექტარზე, ბოსტნეულისა 10 ტონას ჰექტარზე[16] და ა. შ. ეს მაჩვენებლები მნიშვნელოვნად ჩამორჩება ევროპის ქვეყნების საშუალო მაჩვენებლებს (იხ. დიაგრამა 4).

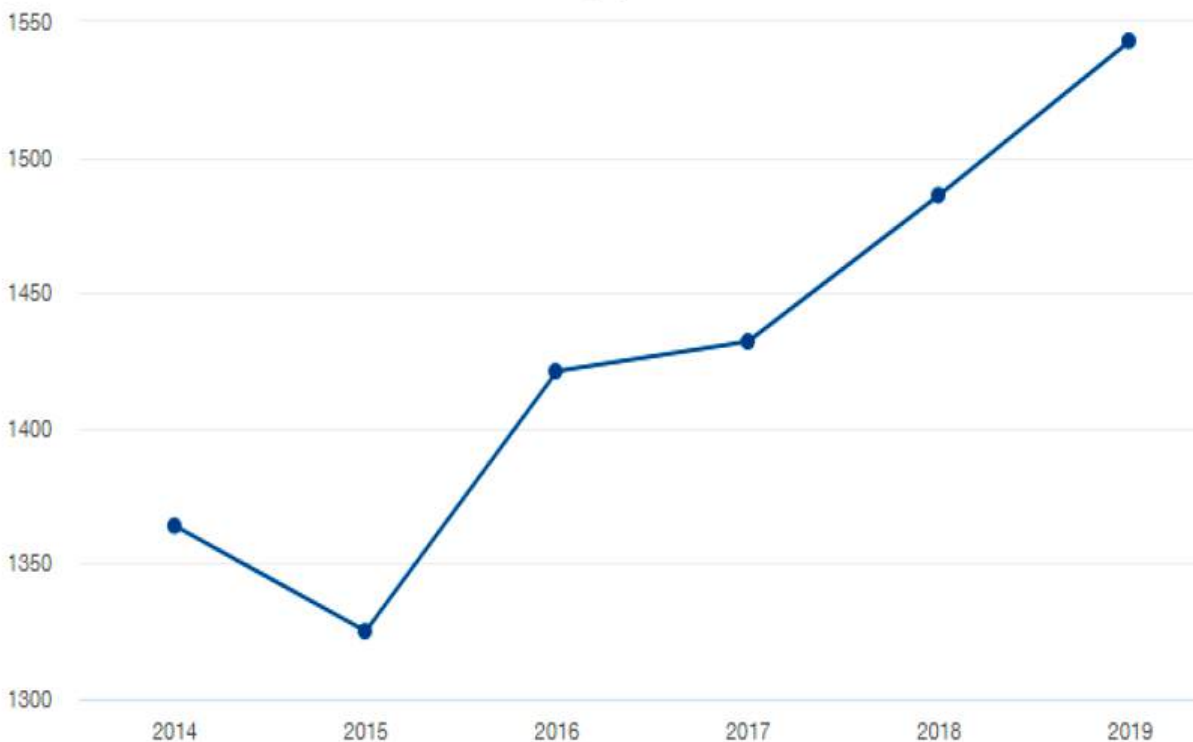
დიაგრამა 5. რძის წარმოების მაჩვენებელი ერთ სულზე (საშუალო წველადობა, ლიტრი წელიწადში) [18]

წარმოების მოცემული პარამეტრებისა და მწარმოებლურობის პირობებში ძირითადი

დიაგრამა 4. ერთწლიანი კულტურების საშუალო მოსავლიანობა, ტ/ჰა [17]

დიაგრამა 5. რძის წარმოების მაჩვენებელი ერთ სულზე (საშუალო წველადობა, ლიტრი წელიწადში) [18]

სასურსათო პროდუქტებით თვითუზრუნველყოფის მაჩვენებლებიც დაბალია. სასურსათო ბალანსების შესწავლამ გვიჩვენა, რომ

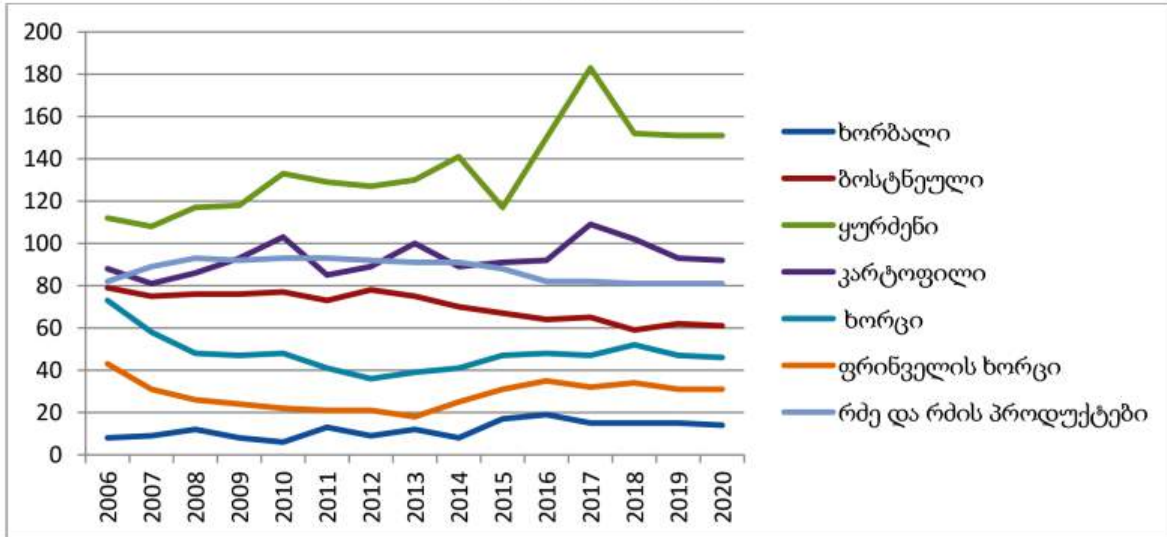
სორბალზე ეს მაჩვენებელია 15%, სიმინდზე - 71%, კარტოფილზე - 102%, ბოსტნეულზე - 59%, ყურძენზე - 152%, ხორცზე - 52%, რძესა

და რძის პროდუქტებზე - 81%, კვერცხზე - 99%. [19] როგორც ჩანს, დასახელებული მაჩვენებლები ძალიან დაბალია სტრატეგიულ პროდუქტზე ხორბალზე, ასევე, ბოსტნეულზე, ხორცის პროდუქტებზე (იხ. დიაგრამა 6).

შინამეურნეობებს ბაზართან შეზღუდული წვდომა აქვთ, ასევე, გააჩნიათ შეზღუდული რესურსები და ზრდის ნაკლები პოტენციალი აქვთ [25].

საქართველოში აგროსასურსათო პრო-

დიაგრამა 6. ძირითადი აგროსასურსათო პროდუქტების თვითუზრუნველყოფის კოეფიციენტები საქართველოში [20]

საქართველოში მაღალია შინამეურნეობების სასურსათო ხარჯების წილი მთლიან სამომხმარებლო ხარჯებში. 2020 წელს ეს მაჩვენებელი 42% იყო [21]. ასევე, ბოლო წლების მონაცემების შედარებითი ანალიზით გამოვლინდა, რომ სასურსათო პროდუქტებზე ფასების ინდექსი ზრდადი ტენდენციისაა. სურსათის უმეტესობაზე გაზრდილია ფასებიც [22].

ქვეყანაში კვლავ მაღალია სიდარების დონე. სიდარების აბსოლუტურ ზღვარს ქვევით მყოფი მოსახლეობის წილი 2020 წელს 21.9%-ს იყო [23].

შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოს აგროსასურსათო სექტორი კვლავ დიდი რაოდენობით შინამეურნეობების ფუნქციონირებაზეა დაფუძნებული. შინამეურნეობების მასშტაბები მცირეა და სურსათით თვითუზრუნველყოფის მაჩვენებლებში არსებითი გარდატეხას ვერ უზრუნველყოფს [24]. მცირე ზომის

დექტების წარმოება ტრადიციული სფეროა, თუმცა, ეკონომიკურ პრობლემებს შორის განსაკუთრებით მძიმე სოციალურ ფონს ქმნის სასურსათო უსაფრთხოების დაბალი მაჩვენებელი, სურსათზე ფასების ზრდა, ინფლაცია, აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტ-იმპორტის უარყოფითი სავაჭრო ბალანსი და სხვ [26].

აღსანიშნავია ისიც, რომ აგროსასურსათო პროდუქტებზე ექსპორტ-იმპორტის შორის წლების მანძილზე ფორმირებული უარყოფითი სალდო, კვლავ შენარჩუნებულია.

იმპორტის მოცულობა ექსპორტს 3-ჯერ და მეტად აღემატება და ქვეყანაში მრავალი სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემა არსებობს [27].

საქართველოში სურსათის ექსპორტის წილი ექსპორტის მთლიან მოცულობაში საშუალოდ 2018 წელს 9%-ს შეადგენდა. 2019 წლის პირველი სამი კვარტალის მიხედვით ეს მაჩვენებელი 7.5%-ია, რაც წინა წლის შესაბამის მაჩ-

ვენებელზე ნაკლებია [28].

2020 წლის იანვარ-მარტში საქართველოში საქონლით საგარეო სავაჭრო ბრუნვის შესწავლამ გვიჩვენა, რომ ეს მაჩვენებელი წინა წლის შესაბამისი პერიოდის მაჩვენებელზე 2.7%-ით ნაკლებია. აქედან, ექსპორტი 5.9%-ით ნაკლები იყო, ხოლო იმპორტი 1.4%-ით ნაკლები. უარყოფითმა სავაჭრო ბალანსმა 2020 წლის იანვარ-მარტში 1 217.6 მლნ აშშ დოლარი და საგარეო სავაჭრო ბრუნვის 43.9% შეადგინა [29].

2020 წლის მარტში წინა თვესთან შედარებით ინფლაციის დონე საქართველოში 0.7%, ხოლო წლიური ინფლაციის დონე 6.1% იყო. გასათვალისწინებელია, რომ ინფლაციის მაჩვენებლის ფორმირებაზე ძირითადი გავლენა იქონია ფასების ცვლილებამ სურსათსა და უალკოჰოლო სასმელებზე. დასახელებულ ჯგუფში ფასების 2.0%-იანი მატება აღინიშნება. ფასები გაზრდილია ბოსტნეულსა და ბაღჩეულზე (9.6%), ხილსა და ყურძენზე (8.9%), შაქარზე, ჯემსა და სხვა ტკბილეულზე (3.7%), ზეთსა და ცხიმზე (2.6%), მინერალურ და წყაროს წყალზე, უალკოჰოლო სასმელებსა და ნატურალურ წვენებზე (2.3%), პურსა და პურპროდუქტებზე (1.7%). ამასთან, ფასები შემცირდა რძეზე, ყველზე, კვერცხზე (-1.3%) და თევზეულზე (-1.2%) [30].

სასურსათო უსაფრთხოება ეხება მოსახლეობის პროდუქტებზე ხელმისაწვდომობას, ასევე, მათ ჯანმრთელობას. სასურსათო უსაფრთხოების პრობლემა დაკავშირებულია ურბანიზაციის, შემოსავლების უთანასწორობის, ეკოსისტემის დეგრადაციის და სხვა მნიშვნელოვან კომპონენტებთან [31]. მეცნიერები დღეს სწორედ ამ ურთიერთკავშირებს იკვლევენ და ამუშავებენ სამომავლო განვითარების პროგრამებს [32].

აგროსასურსათო პროდუქტების წარმოებისათვის ერთ-ერთ მთავარ გამოწვევად რესურსებზე ხელმისაწვდომობა განიხილება. არანაკლებ მნიშვნელოვანია მიწისა და სასურ-

სათო ბაზრების განვითარება, მწარმოებლურობის ზრდის სტრატეგიების შემუშავება და სხვა. აღნიშნულის მისაღწევად, თავის მხრივ, აუცილებელია კომპლექსური სასურსათო უსაფრთხოების პოლიტიკის შემუშავება [33]. უსაფრთხოების პოლიტიკის შესამუშავებლად და სტრატეგიული გადაწყვეტილებების მისაღებად მნიშვნელოვანია აგროსასურსათო სფეროს განვითარების პრიორიტეტების განსაზღვრა [34], ასევე, კვლევების საფუძველზე შესაბამისი კონცეფციებისა და მეთოდოლოგიების შემუშავება [35].

მსოფლიოში ყველაზე მაღალი მწარმოებლურობა აგრარულ სექტორში არის აშშ-ში, კანადასა და ავსტრალიაში. ამ ქვეყნების მთლიანი შიდა პროდუქტის მოცულობა აგრარულ სექტორში ერთ დასაქმებულზე 100 ათას დოლარს აჭარბებს; დასავლეთ ევროპის ქვეყნებსა და იაპონიაში ეს მაჩვენებელი 30 ათასიდან 50 ათას დოლარამდე მერყეობს. საქართველოში იგივე მაჩვენებელი 1.6 ათასი დოლარია, თურქეთსა და რუსეთში - 10 ათას დოლარზე მეტი [36]. მაშასადამე, საქართველოში სოფლის მეურნეობაში მწარმოებლურობა თითქმის 20-ჯერ ნაკლებია, ვიდრე ევროპის ქვეყნებში და 60-ჯერ ნაკლები, ვიდრე აშშ-ში, კანადასა და ავსტრალიაში.

ასეთ სემთხვევაში ცხადია, ქართული აგროსასურსათო პროდუქტები კონკურენტუნარიანი ვერ იქნება. მთავარი გამოწვევაა მწარმოებლურობის გაზრდა, საშუალოდ 7-8-ჯერ მაინც, რაც თავის მხრივ, მოითხოვს სასოფლო-სამეურნეო მიწის გამსხვილებას და წარმოების მასშტაბების ზრდას, ფინანსურ და სხვა სახეობის რესურსებზე ხელმისაწვდომობის გაზრდას, შესაბამისი ეკონომიკური პოლიტიკის მექანიზმების შემუშავებას [37].

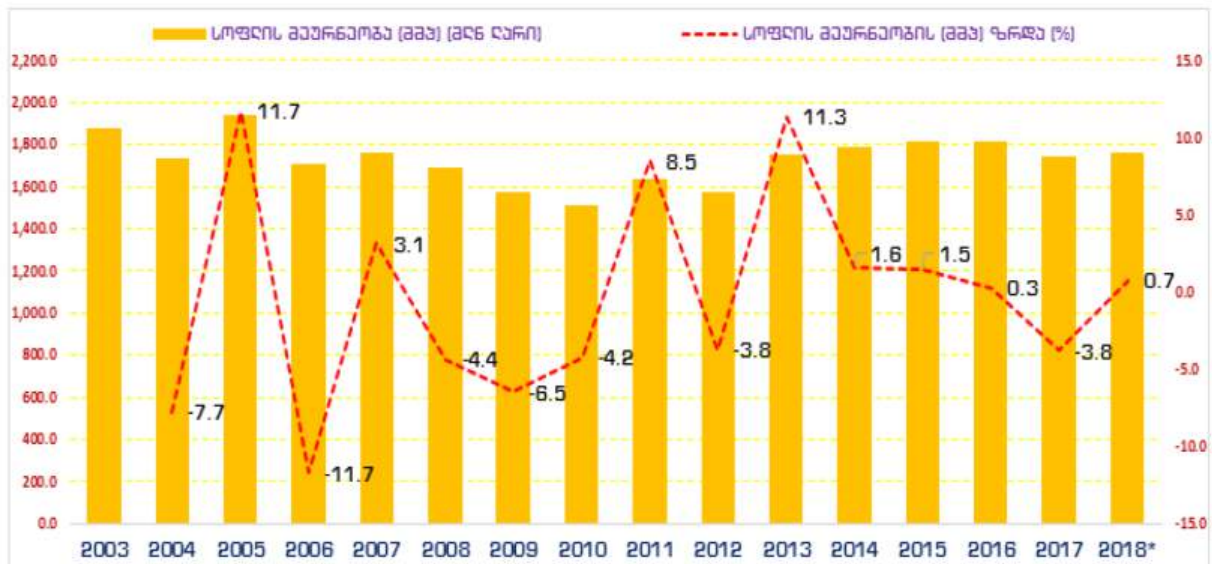
მართალია სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულთა რაოდენობა ამ პერიოდში შემცირდა, მაგრამ ზემოთ მოტანილმა მონაცემებმა ცხადყო, მწარმოებლურობა კვლავ დაბალია და მისი ზრდის მექანიზმების ამოქმედება

სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია სასურსათო უსაფრთხოების მისაღწევად.

წლების მანძილზე სოფლის მეურნეობის ზრდის საშუალო ტემპი მცირეა (იხ დიაგრამა 7).

მოსახლეობამ შიმშილისაგან გამოსავალი სწორედ სოფლის მეურნეობაში დასაქმებით გამოიხა. დღეს სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულია 1,5 მლნ ადამიანი, რაც ქვეყნის მოსახლეობის 41,3%-ს შეადგენს[40]. მათი

დიაგრამა 7. სოფლის მეურნეობის რეალური მაჩვენებელი, მმპ (მლნ ლარი; %) [38]

2004-2018 წლებში ზრდის საშუალო ტემპმა 0.4% შეადგინა, თუმცა, 2013 წელს, როდესაც სოფლის მეურნეობა მნიშვნელოვან სფეროდ გამოცხადდა და მეტად დაფინანსდა, სექტორის 11.3%-იანი ზრდა დაფიქსირდა წინა წელთან შედარებით. მომდევნო წლებში კი ფინანსური რესურსების დეფიციტის პირობებში ზრდის ტემპი 1.5%-მდე შემცირდა, 2017-2018 წლებში კი სოფლის მეურნეობის სექტორში დაახლოებით წლიური 3%-იანი კლება აღინიშნება. 2016 წლის შემდეგ წარმოებული პროდუქცია დაახლოებით 100 მლნ ლარით შემცირდა. შემცირდა როგორც ნათესი ფართობები, ასევე პირუტყვის სულადობა [39].

საქართველოში სოფლის მეურნეობა ყოველთვის ასრულებდა ქვეყნის მოსახლების სასურსათო პროდუქტებით თვითუზრუნველყოფისა და თვითდამკვიდრების შენარჩუნების უმნიშვნელოვანეს ფუნქციას. უფრო მეტიც, სხვადასხვა კრიზისულ პერიოდში

უმეტესობა თვითდასაქმებულად ითვლება. პოსტკორონავირუსულ პერიოდში კვლავ გაიზრდება თვითდასაქმებულთა კატეგორია, რადგან მოსალოდნელია ქალაქად უმუშევრად დარჩენილი მოსახლეობისა და ემიგრაციიდან დაბრუნებული მოსახლეობის ნაწილის გადანაცვლება სოფლის მეურნეობის დარგში, შესაბამისად, უახლოეს პერიოდში ნაკლებად მოსალოდნელია მცირემასშტაბიანი მიწის ნაკვეთების გამსხვილების პროცესის დაწყება. მაშასადამე, მიღებული შემოსავლები მცირე იქნება და მხოლოდ ოჯახის წევრების დაკმაყოფილებას მოხმარდება.

სასურსათო უსაფრთხოება კომპლექსური საკითხია. ის მოიცავს, როგორც სოფლის მეურნეობის გააზრებულ და სტრატეგიულ დაგეგმარებას, ისე ჯანდაცვისა და განათლების ელემენტების გათვალისწინებას [41].

აღნიშნულიდან გამომდინარე, პოსტკორონავირუსულ პერიოდში კრიტიკული მნიშვნელობა ექნება მცირე ფერმერების ხელ-

შეწყობას შესაბამისი რესურსებით, მათთვის ეკონომიკისა და განათლების სფეროში თანამედროვე გამოწვევებისა და განვითარების მიმართულებების შესახებ განათლების მიწოდებას, რეფორმების განხორციელებას მიწის ბაზრის განვითარებისათვის, ბიომრავალფეროვნების ხელშეწყობას, ინფრასტრუქტურის განვითარებას და სხვ. სასურსათო უსაფრთხოების მისაღწევად უნდა შემუშავდეს რეალურ საჭიროებებზე მორგებული საჯარო პოლიტიკის დოკუმენტები და დაიგეგმოს მათი თანმიმდევრული განხორციელების ეტაპები.

FAO-ს მიერ შემუშავებული მაჩვენებელთა სისტემის მიხედვით ქვეყნებისთვის სტრატეგიული მნიშვნელობისაა რამდენიმე პროდუქტი, მათგან ხორბალი, სიმინდი, კარტოფილი, ბოსტნეული, ყურძენი, ხორცი (მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის, ღორის, ცხვრისა და თხის, ფრინველის), რძე და რძის პროდუქტები და კვრცხი. აღნიშნული პროდუქტებით თვი-

სასურსათო პროდუქტების წარმოება საქართველოში ბოლო ათწლეულში, როგორც ზემოთ მოტანილმა ანალიზმა გვიჩვენა, შემცირებულია ზემოთ შესაბამისად მოსახლეობის ადგილობრივი საკვები პროდუქტებით დაკმაყოფილების დონე კვლავ დაბალი რჩება [42].

წარმოების მოცულობებისა და სურსათით თვითუზრუნველყოფის მოცემული ინდიკატორების პირობებში, ცხადია, იქმნება სურსათზე დეფიციტი და ამ დეფიციტის შევსება იმპორტული პროდუქციის ხარჯზე ხდება. აგროსასურსათო პროდუქტების იმპორტის მოცულობა 3-ჯერ და ზოგჯერ მეტადაც აღემატება ექსპორტის რაოდენობას და წლების განმავლობაში უარყოფითი სასურსათო სავაჭრო ბალანსია ფორმირებული [43].

FAO-ს მიერ შემუშავებული მაჩვენებელთა სისტემის მიხედვით საქართველოში ძირითადი სასურსათო პროდუქტებით თვითუზრუნველყოფის მაჩვენებლები შედარებით ფართო სპექტრით მოცემულია ცხრილში 1.

ცხრილი 1 საქართველოში ძირითადი სასურსათო პროდუქტებით თვითუზრუნველყოფის

დასახელება	სულ გამოყენება (ათასი ტონა)	თვითუზრუნველყოფის კოეფიციენტი
ხორბალი	796	15%
სიმინდი	402	71%
კარტოფილი	286	102%
ბოსტნეული	286	59%
ყურძენი	427	152%
ხორცი	157,7	52%
მსხ. პირუტყვი რქოსანის ხორცი	30,5	77%
ღორის ხორცი	42,1	45%
ცხვრის და თხის ხორცი	9,9	295%
ფრინველის ხორცი	74,8	34%
რძე და რძის პროდუქტი	704	81%
კვრცხი	678	99%

მაჩვენებლები 2020 წელს [44]

თვითუზრუნველყოფის მაჩვენებლებით განისაზღვრება ქვეყნის სასურსათო დამოუკიდებლობის დონე და მოსახლეობის სურსათით უსაფრთხო უზრუნველყოფა. დასახელებული

ცხრილი გვიჩვენებს, რომ საქართველოს სასურსათო პროდუქტით თვითუზრუნველყოფის რესურსული პოტენციალი რიგ პროდუქტებზე აქვს, თუმცა, ზოგიერთი აგროსასურ-

სათო პროდუქტის შემთხვევაში თვითუზრუნველყოფის მაჩვენებელი საგანგაშოა და დინამიკაში ზრდის ტენდენცია არ იკვეთება.

მამასადამე, აგრობიზნესის მოდელების განვითარება საქართველოსთვის კვლავ აქტუალურია ადგილობრივი წარმოების ზრდისათვის [45].

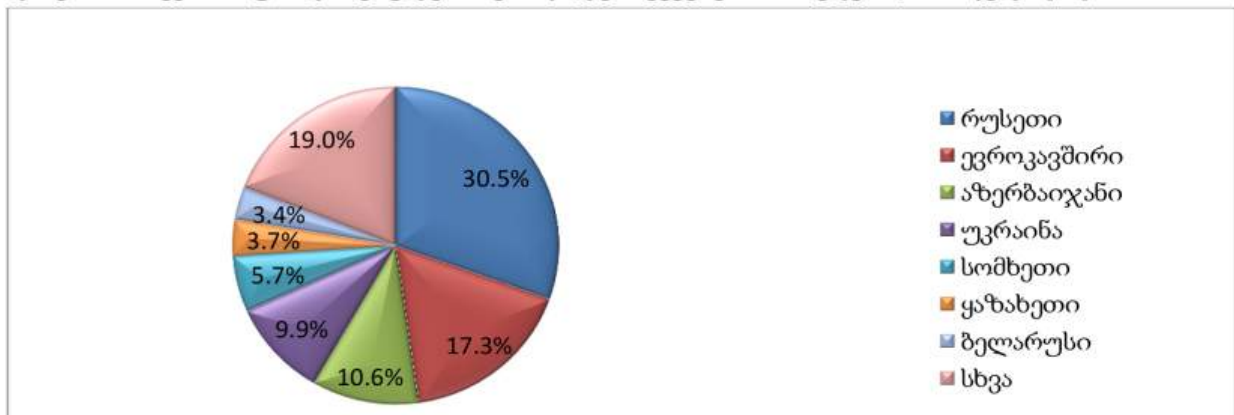
ანალიზი ცხადყოფს ერთ მნიშვნელოვან კანონზომიერებასაც- თვითუზრუნველყოფის კოეფიციენტები ძირითადად იმეორებს ადგილობრივი წარმოების ცვლილების ტენდენციას. ადგილობრივი წარმოების ზრდის შემთხვევაში თვითუზრუნველყოფის კოეფიციენტიც იზრდება და პირიქით. თუმცა, არსებობს გამონაკლისებიც, როდესაც თვითუზრუნველყოფის კოეფიციენტზე ადგილობრივ წარმოებაზე მეტად სხვა ფაქტორი ახდენს გავლენას, ზოგჯერ დადებითს, ზოგჯერ უარყოფითს. აღნიშნული ძირითადად დამოკიდებულია ექსპორტ-იმპორტის მაჩვენებლების ცვლილებაზე. ფანტასტიკურად წარმოუდგენელმა ზრდამ (წინა წელთან შედარებით გაიზარდა 25-ჯერ). მაგალითად, მიუხედავად იმისა, რომ 2015 წელს ყურძნის ადგილობრივი წარმოება 30%-ით გაიზარდა წინა წელთან შედარებით, თვითუზრუნველყოფის კოეფიციენტი შემცირდა 44%-ით. აღნიშნული ცვლილება გა-

მოიწვია ექსპორტის 41%-ით შემცირებამ წინა წელთან შედარებით (იმპორტის უცვლელობის პირობებში ადგილობრივი წარმოების ზრდამ ვერ გადაფარა ექსპორტის შემცირებით გამოწვეული უარყოფითი ეფექტი). იგივე პროცესები წარიმართა ზოგიერთი სხვა პროდუქტის მიმართაც.

ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე ნათელია, რომ სურსათით თვითუზრუნველყოფის მაჩვენებლებისა და აგრობიზნესის მოდელების შემუშავებისას გასათვალისწინებელია არსებული და პოტენციური ექსპორტ-იმპორტის სტრუქტურაც.

საქართველოში აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტ-იმპორტის სტრუქტურა ბოლო პერიოდში აჩვენებს, რომ ქართული აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტის მოცულობა უმნიშვნელოდ, მაგრამ მაინც გაზრდილია, კერძოდ, 2020 წლის მონაცემებით საქართველოდან ექსპორტირებულია 942.2 მლნ აშშ დოლარის ღირებულების აგროსასურსათო პროდუქცია, რაც 6.0%-ით აღემატება 2019 წლის მაჩვენებელს. ამ პერიოდში ძირითადი საექსპორტო ბაზრებია რუსეთი, ევროკავშირის ქვეყნები, აზერბაიჯანი, უკრაინა, სომხეთი, ყაზახეთი და ბელარუსი (იხ დიაგრამა 8).

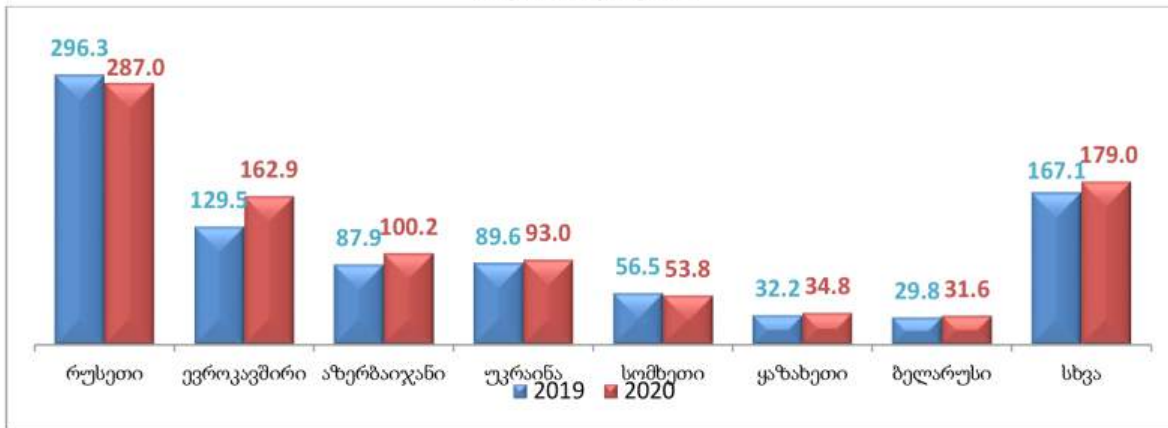
დიაგრამა 8 ექსპორტის ღირებულების განაწილება ქვეყნების მიხედვით, 2020 წელს [46]

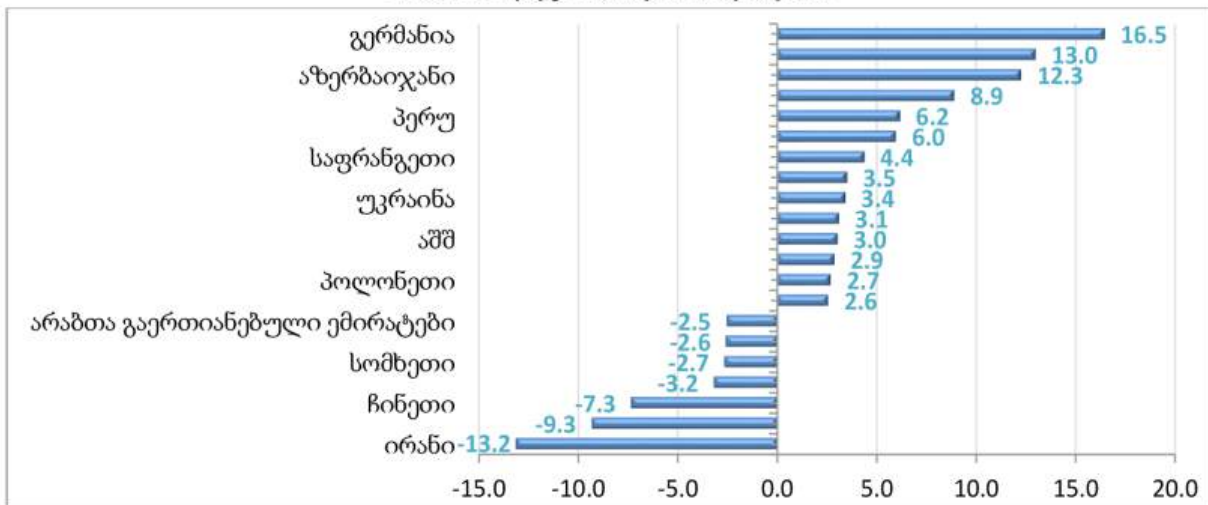
აღსანიშნავია, რომ პანდემიის პერიოდში ექსპორტის განაწილებას ქვეყნების მიხედვით არსებითი ცვლილება არ განუცდია (იხ. დიაგრამა 9).

კის თვალსაზრისით პანდემიის პერიოდში რიგი დადებითი და უარყოფითი ტენდენციები შეინიშნება (იხ. დიაგრამა 10).

დიაგრამა 9 ექსპორტის ღირებულების ცვლილება 2019-2020 წლებში ძირითადი ქვეყნების მიხედვით, მლნ აშშ დოლარი

დიაგრამა 10 ქართული აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტის დინამიკა ქვეყნების მიხედვით 2019-2020 წლებში, მლნ აშშ დოლარი

ქართული აგროსასურსათო პროდუქციის ექსპორტის მოცულობა ევროკავშირის ქვეყნებში 26%-ით გაიზარდა, რაც ძირითადად თხილის ექსპორტის მატებამ გამოიწვია. ევროკავშირის ქვეყნებში, ასევე, გაიზარდა ღვინისა (19%-ით) და სპირტიანი სასმელების (16%-ით) ექსპორტის მოცულობაც.

ქვეყნების მიხედვით ქართული აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტის დინამი-

აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტის ანალიზის საფუძველზე გამოვლინდა როგორც ნეგატიური, ასევე, პოზიტიური შედეგები, კერძოდ ზოგიერთი პროდუქტის ექსპორტის მოცულობა შემცირდა რიგ ქვეყნებში (ირანში (82%-ით, რუსეთში 3%-ით, ჩინეთში 26%-ით). რუსეთში ექსპორტის შემცირება გამოიწვია მინერალური და მტკნარი წყლების, ასევე, ღვინის, ხოლო ირანში ცხვრის ხორცის, ჩი-

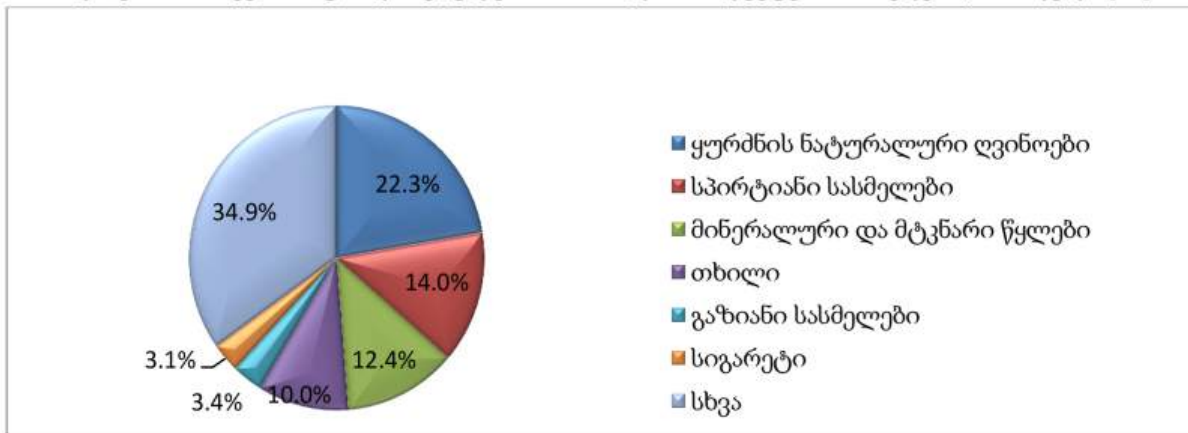
ნეთში კი ღვინის ექსპორტის შემცირებამ.

ქართული აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტის ღირებულების მაჩვენებელი გაიზარდა გერმანიაში (66%), თურქეთში (91%), აზერბაიჯანში (14%), საუდის არაბეთში (2.5-ჯერ), იტალიასა (40%) და საფრანგეთში(27%). თურქეთში ექსპორტის მაჩვენებლის ზრდა თევზის ცხიმისა და თევზის ფქვილის, ხოლო გერმანიაში თხილის ექსპორტის ზრდით არის

ვევაში რეექსპორტი მიმდინარეობდა. საზგასასმელია ის გარემოებაც, რომ 2019-2020 წლებში 37%-ით გაიზარდა ცოცხალი მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის ექსპორტი [47].

პროდუქტების მიხედვით ძირითად საექსპორტო პროდუქტებია: ყურძნის ნატურალური ღვინოები, სპირტიანი სასმელები, მინერალური და მტკნარი წყლები, თხილი, გაზიანი სასმელები და სიგარეტი (იხ. დიაგრამა 11).

დიაგრამა 11 ექსპორტის ღირებულება ძირითადი პროდუქტების მიხედვით, 2020 წელს [48]

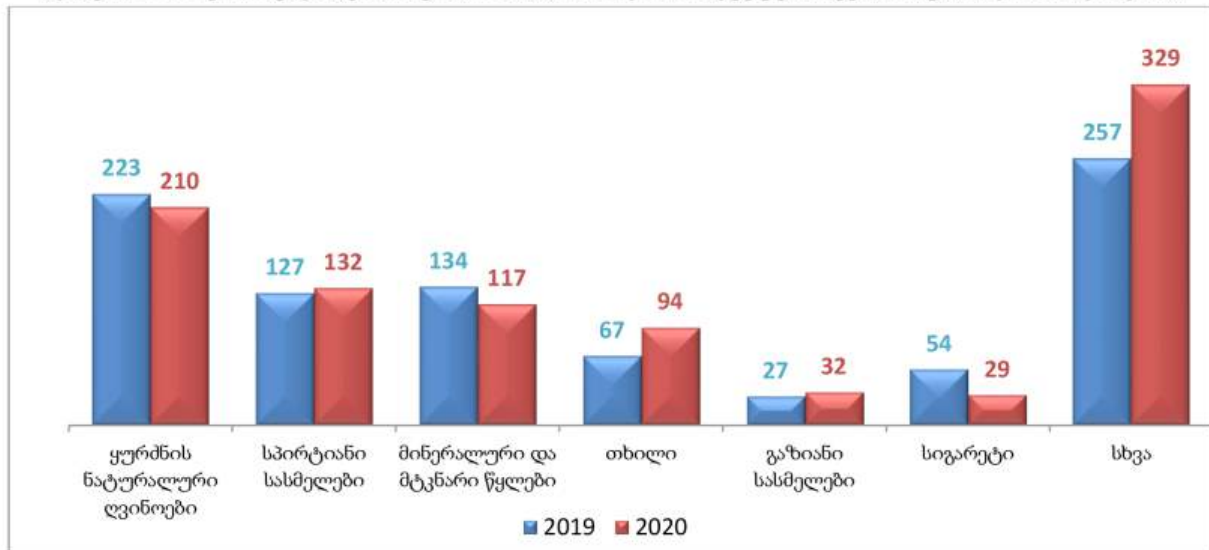

განპირობებული.

აზერბაიჯანში ექსპორტის ზრდა ძირითადად გამოიწვია გაყინული ხორცისა და კა-

პანდემიის პერიოდში 2019-2020 წლებში ძირითადი პროდუქტების ექსპორტის მაჩვენებლები ცვალებადია (იხ. დიაგრამა 12).

დიაგრამა 12. ქართული აგროსასურსათო ძირითადი პროდუქტების ექსპორტი, მლნ აშშ დოლარი

რაქის ექსპორტის ზრდამ, მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ორივე პროდუქტის შემთხ-

ვევაში 2019-2020 წლებში აგროსასურსათო პროდუქციის ექსპორტი 9.7%-ით გაიზარდა. 2020

წელს 2019 წელთან შედარებით მნიშვნელოვანი ზრდა გამოვლინდა თხილის (41%), თევზის ქონის (3.4-ჯერ), ატმისა და ვაშლატამას (87%), თევზის ფქვილის და მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის (2.1-ჯერ), გაყინული ხორცის (3.9-ჯერ) გარდა დასახელებული პროდუქტებისა, ასევე, მნიშვნელოვანია სხვა პროდუქ-

შემცვლელების და სპირტიანი სასმელების იმპორტი, შესაბამისად, 15%-ით, 19%-ით, 51%-ითა და 25%-ით.

მონაცემების ანალიზი ნათლად აჩვენებს, რომ აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტ-იმპორტის ბალანსის უარყოფითი საღლო კვლავ შენარჩუნებულია (იხ. დიაგრამა 13)

დიაგრამა 13. აგროსასურსათო პროდუქციის ექსპორტ-იმპორტის ბალანსი 2019-2020 წლებში, მლნ აშშ დოლარი [49]

ტების ექსპორტის ზრდაც, კერძოდ გაიზარდა ხურმისა (35%-ით) და მოცვის (4-ჯერ) ექსპორტი.

ამავე პერიოდში შემცირებულია სიგარეტის (46%-ით, ძირითადად რეექსპორტი), მინერალური და მტკნარი წყლების(13%-ით), ცხვრის ხორცის (93%-ით) და ღვინის ექსპორტში (6%-ით).

2019-2020 წლებში იმპორტირებულია 3.5%-ით ნაკლები აგროსასურსათო პროდუქცია. მნიშვნელოვნად გაიზარდა კოპტონის (70%-ით), ეთილის სპირტის (86%-ით), მზესუმზირის ზეთის (20%-ით), სიმინდის (31%-ით), მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის გაყინული ხორცის (36%-ით, რეექსპორტის მიზნით) იმპორტი. მნიშვნელოვნად შემცირდა სიგარეტის, შოკოლადის ნაწარმის, თამბაქოს

სასურსათო უსაფრთხოებასა და სურსათით თვითუზრუნველყოფის სტაბილურობაზე დიდ გავლენას ახდენს სურსათზე ფასები. მონაცემების ანალიზმა გვიჩვენა, რომ 2020 წლის აპრილში 2019 წლის შესაბამის პერიოდთან შედარებით ხილი 45%-ით, რძის ნაწარმი 23%-ით, ხორც-პროდუქტები 15%-ით, პურპროდუქტები კი 8.4%-ით გაძვირდა, წლიური ინფლაციის დონემ კი 6.9% შეადგინა[50]. ინფლაციის ფორმირებაზე ძირითადი გავლენა მოახდინა ფასების ცვლილებამ სურსათსა და უალკოჰოლო სასმელებზე. ფასები ამ პროდუქტებზე 16.1%-ით გაიზარდა. ფასები, ასევე, გაზრდილია შემდეგ ქვეჯგუფებზე: ხილი და ყურძენი 45.4%-ით, რძეზე, ყველსა და კვერცხზე (23.2%-ით, შაქარზე, ჯემსა და სხვა ტკბილეულებზე 16.9%-ით, ხორცსა და ხორცის

პროდუქტებზე 15%-ით, თევზულზე 14.9%-ით, ბოსტნეულსა და ბაღიეულზე 14.1%-ით, ზეთსა და ცხიმზე 11.0%-ით, მინერალურ და წყაროს წყალზე, უალკოჰოლო სასმელებსა და ნატურალურ წვენებზე 10%-ით, ყავაზე, ჩაისა და კაკაოზე 10%-ით, პურსა და პურპროდუქტებზე 8.4%-ით[51].

ფასების ზრდის ერთ-ერთ მთავარ პირობად მცენარეულ ზეთზე გაზრდილი ფასი დასახელდა, რამაც ნოემბრის თვესთან შედარებით დეკემბერში, ფასების 2.5%-ზრდა გამოიწვია. 2020 წლის მანძილზე FAO-ს საშუალო ფასების ინდექსი, 171.5 ქულაზე მაღლა არ ასულა, რითაც წინა, 2019 წლის მაჩვენებელს, მხოლოდ 1.8%-ით აღემატა, თუმცა, 2011 წლის შესაბამის პერიოდთან შედარებით, ფასების

ფასებიც, ზრდის მიზეზი, ჩინეთში ხორბლის ფქვილზე გაჩენილი მოთხოვნა და მთავარი მიმწოდებლის, საფრანგეთის მხრიდან მიწოდების შეფერხებით იყო განპირობებული. საფრანგეთში შეფერხება საპროტესტო დემონსტრაციებსა და გაფიცვებს უკავშირდება. ხორბლის ფქვილისგან განსხვავებით უცვლელია სიმინდის ფქვილის ფასი.

3.3%-ითაა გაზრდილი რძისა და რძის პროდუქტების ფასების ინდექსი, რაც ყველზე გაზრდილი მოთხოვნითა და ევროკავშირისა და ოკეანის ქვეყნებიდან მწირი მიწოდებით აიხსნება[52].

საქართველოში ბოლო წლების მონაცემებით სურსათზე ფასების ინდექსის შესახებ წარმოდგენას იძლევა ცხრილი 2.

ცხრილი 2 სამომხმარებლო ფასების ინდექსი საქართველოში [53]

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
საშუალო წლიური წინა წლის საშუალო წლიურთან	99.1	99.5	103.1	104	102.1	106	102.6	104.9	105.2
დეკემბრის წინა წლის დეკემბერთან	98.1	102.4	102	104.9	101.8	106.7	101.5	107	102.4

ინდექსი 2020-ში 25%-ით დაბალი რჩებოდა. მცენარეულ ზეთზე, ფასების ზრდის მთავარ მიზეზებად მცენარეულ ზეთზე მოთხოვნის ზრდა მიიჩნევა ტექნიკურ საწარმოო პროცესებში. მნიშვნელოვნადაა შემცირებული, სოიოს, მზესუმზირის და სხვა მცენარეული ზეთის მარაგებიც, რომელთა ნიშნულმა 2020-ში, ყველაზე დაბალ ზღვარს მიაღწიეს 2007 წლის შემდეგ პერიოდში. FAO-ს ხორცის ფასების ინდექსი დეკემბერში მეტ-ნაკლები სტაბილურობით გამოირჩეოდა და 191.6 ქულა შეადგინა. ნოემბრის თვესთან შედარებით იგი თითქმის არ შეცვლილია, თუმცა, 2018 წლის დეკემბრის თვის ნიშნულს 18%-ით მეტია. FAO-ს მონაცემებით 1.4%-ით გაიზარდა მარცვლეულის

სამომხმარებლო ფასების ინდექსის შედარებამ 2010 წლის დონესთან შედარებით აჩვენა, რომ აღნიშნული მაჩვენებელი იზრდება, განსაკუთრებული ზრდა კი ბოლო წლებშია დაფიქსირებული (იხ. დიაგრამა 14).

თუ გავითვალისწინებთ, რომ ასევე, მაღალია შინამეურნეობების სასურსათო ხარჯების წილი მთლიან სამომხმარებლო ხარჯებში (ეს მაჩვენებელი საშუალოდ 41,7%-ს შეადგენს) [55], ნათელია, რომ ქვეყანა სასურსათო გამოწვევების წინაშეა.

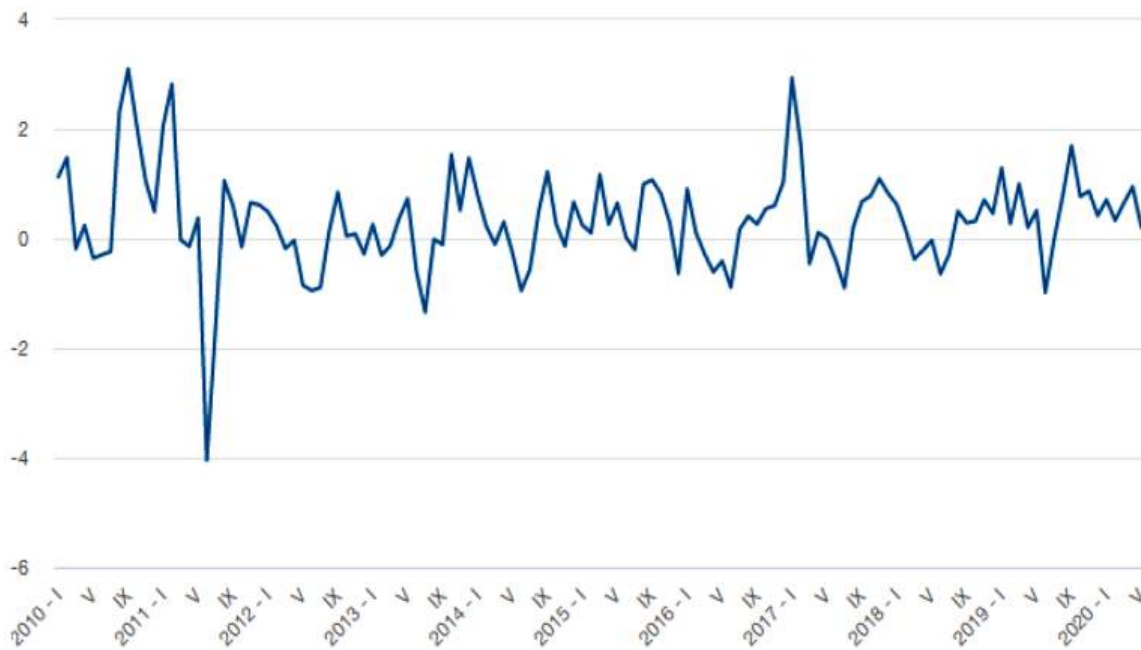
სასურსათო უსაფრთხოებაზე საკმაოდ უარყოფით გავლენას ახდენს ინფლაციის მაღალი დონეც (იხ. დიაგრამა 15).

სურსათზე ფასების მუდმივი ზრდისა და

დიაგრამა 14. სამომხმარებლო ფასების ინდექსი 2010 წლის საშუალოსთან შედარებით [54]

დიაგრამა 15 ყოველთვიური ინფლაციის დონე, % [56]

ზოგადად ინფლაციის პირობებში გასათვალისწინებელია სამომხმარებლო კალათის წონები (იხ. ცხრილი 3)

როგორც ცხრილიდან ჩანს, სამომხმარებლო კალათაში სურსათის წილი საკმაოდ მაღალია და იგი 2020 წლის მონაცემებით

ცხრილი 3 სამომხმარებლო კალათის წონები, % [57]

N	ჯგუფის/ქვეჯგუფის დასახელება	წელი								
		2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
	სულ	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
1	სურსათი და უალკოჰოლო სასმელები	30,32%	30,69%	30,25%	30,74%	31,10%	30,09%	30,29%	30,76%	31,27%
2	სურსათი	27,45%	28,01%	27,37%	27,95%	27,83%	26,92%	26,86%	27,27%	28,03%
3	უალკოჰოლო სასმელები	2,87%	2,68%	2,88%	2,79%	3,27%	3,17%	3,42%	3,49%	3,24%
4	ალკოჰოლური სასმელები, თამბაქო	5,50%	5,36%	5,08%	5,19%	6,02%	6,39%	6,72%	6,61%	6,39%
5	ალკოჰოლური სასმელები	2,16%	2,64%	2,19%	2,03%	3,18%	3,50%	3,43%	3,61%	3,54%
6	თამბაქოს ნაწარმი	3,33%	2,71%	2,89%	2,93%	2,84%	2,90%	3,29%	3,01%	2,85%
7	ტანსაცმელი და ფეხსაცმელი	2,65%	2,58%	2,87%	2,86%	3,13%	3,35%	3,56%	3,72%	3,92%
8	ტანსაცმელი	1,79%	1,75%	2,01%	1,98%	2,23%	2,27%	2,42%	2,49%	2,40%
9	ფეხსაცმელი	0,86%	0,82%	0,86%	0,87%	0,90%	1,08%	1,15%	1,22%	1,51%
10	საცხოვრებელი სახლი, წყალი, ელ.ენერჯი, აირი	8,23%	8,78%	8,38%	8,48%	8,24%	8,38%	8,49%	8,77%	9,04%
11	ფაქტიური გადასახადი საცხოვრებელზე	0,90%	1,07%	1,11%	1,15%	1,19%	1,15%	1,06%	1,14%	1,56%
12	საცხოვრების მიმდინარე მოვლა და შეკეთება	0,93%	0,78%	0,87%	0,85%	0,98%	0,91%	0,96%	1,12%	1,18%
13	წყალმომარაგება და საცხოვრებელთან დაკავშირებული სხვა ხარჯები	1,03%	1,50%	0,94%	1,36%	1,12%	0,99%	0,98%	0,95%	1,00%
14	ელექტროენერჯია, აირი და სათბობის სხვა მასალები	5,38%	5,43%	5,46%	5,12%	4,95%	5,33%	5,49%	5,56%	5,29%
15	ავეჯი, საოჯახო ნივთები და მორთულობა	5,07%	4,80%	6,21%	6,43%	6,40%	6,56%	6,35%	6,45%	5,94%
16	ავეჯი, საოჯახო ნივთები, ხალიჩები და სხვა იატაკის საფარი	0,34%	0,34%	0,56%	0,91%	0,82%	0,80%	0,70%	0,82%	0,70%
17	საოჯახო საფეიქრო ნაწარმი	0,09%	0,10%	0,13%	0,12%	0,14%	0,16%	0,14%	0,12%	0,13%
18	გამათბობელი და საჭმლის მოსამზადებელი მოწყობილობა	1,99%	1,81%	2,57%	2,29%	2,32%	2,52%	2,36%	2,13%	1,71%
19	მინი ჭურჭელი, მაგიდის და საოჯახო ჭურჭელი	0,70%	0,68%	0,73%	0,72%	0,80%	0,73%	0,70%	0,71%	0,82%
20	ინსტრუმენტები, მოწყობილობა და ტექნიკა სახლისა და ბაღი	0,07%	0,02%	0,04%	0,04%	0,07%	0,08%	0,07%	0,07%	0,05%
21	ყოველდღიური საყოფაცხოვრებო საქონლის საქონელი	1,88%	1,85%	2,18%	2,35%	2,26%	2,26%	2,38%	2,55%	2,54%
22	ჯანმრთელობის დაცვა	7,54%	9,04%	10,09%	9,46%	9,81%	8,42%	8,61%	8,02%	8,84%
23	სამედიცინო პროდუქცია, აპარატურა და მოწყობილობა	2,87%	3,45%	2,38%	2,49%	2,60%	2,84%	3,01%	3,19%	3,42%
24	ამბულატორიული სამედიცინო მომსახურება	2,44%	2,48%	4,00%	3,85%	3,49%	2,80%	2,85%	2,30%	2,19%
25	საავადმყოფოების მომსახურება	2,23%	3,11%	3,71%	3,11%	3,72%	2,78%	2,75%	2,53%	2,22%
26	ტრანსპორტი	12,76%	12,74%	11,82%	11,80%	12,10%	13,12%	12,60%	12,14%	12,06%
27	სატრანსპორტო საშუალებების შეძენა	0,96%	0,87%	0,86%	0,74%	0,73%	0,96%	0,88%	0,89%	0,89%
28	პირადი სატრანსპორტო საშუალებების ექსპლუატაცია	7,98%	8,52%	7,75%	7,89%	7,85%	8,46%	8,21%	7,94%	7,85%
29	სატრანსპორტო მომსახურება	3,82%	3,35%	3,21%	3,17%	3,53%	3,69%	3,50%	3,30%	3,32%
30	კავშირგაბმულობა	5,60%	4,09%	3,61%	3,61%	3,24%	3,69%	3,90%	3,58%	3,81%
31	სატელეფონო და სატელეფაქსო მოწყობილობები	0,02%	0,04%	0,04%	0,89%	0,03%	0,69%	0,83%	0,70%	0,82%
32	სატელეფონო, სატელეგრაფო და სატელეფაქსო მომსახურებები	5,57%	4,05%	3,57%	2,72%	3,21%	3,00%	3,07%	2,88%	2,99%
33	დასვენება, გართობა და	6,82%	6,73%	6,56%	7,11%	6,15%	6,36%	5,77%	5,65%	3,82%

	კულტურა									
34	აუდიო ვიზუალური, ფოტოგრაფიული და მონაცემთა დამუშავება	0,86%	0,84%	0,72%	0,78%	1,19%	1,22%	1,24%	0,66%	0,51%
35	დასვენება, გართობისა და კულტურის ხანგრძლივი მომსახურება	0,23%	0,02%	0,01%	0,04%	0,04%	0,02%	0,01%
36	დასვენებისა და გართობის აუცილებელი სხვა მოწყობილობა	0,67%	0,14%	0,21%	0,24%	0,11%	0,53%	0,48%	0,28%	0,36%
37	გასართობი და კულტურული მომსახურება	3,25%	4,20%	4,55%	4,31%	2,99%	2,63%	2,91%	0,83%	0,88%
38	წიგნები, გაზეთები და საკანცელარიო ნივთები	2,04%	1,55%	0,84%	1,76%	1,86%	1,93%	1,81%	0,92%	0,97%
39	ტურისტული მოგზაურობა	2,94%	1,08%
40	განათლება	6,07%	4,87%	5,42%	5,03%	4,98%	4,70%	4,61%	5,00%	5,00%
41	სკოლამდელი და დაწყებითი განათლება	0,29%	0,34%	0,34%	0,34%	0,33%	0,30%	0,32%	0,38%	0,32%
42	საშუალო განათლება	1,73%	2,04%	0,34%	2,21%	2,14%	2,01%	2,09%	2,20%	2,23%
43	უმაღლესი განათლება	3,84%	2,42%	2,67%	2,43%	2,35%	2,33%	2,15%	2,36%	2,40%
44	დონით განუსაზღვრელი განათლება	0,21%	0,07%	0,07%	0,06%	0,15%	0,06%	0,06%	0,06%	0,06%
45	სასტუმროები, კაფეები და რესტორნები	4,40%	5,23%	4,96%	4,80%	4,01%	4,06%	4,04%	4,03%	5,40%
46	საზოგადოებრივი კვება	4,16%	4,90%	4,64%	4,42%	3,60%	3,69%	3,65%	3,66%	4,87%
47	ღამის გაათევის მომსახურება	0,25%	0,32%	0,32%	0,37%	0,41%	0,37%	0,39%	0,37%	0,53%
48	სხვადასხვა საქონელი და მომსახურება	5,04%	5,09%	4,74%	4,50%	4,80%	4,88%	5,07%	5,28%	5,50%
49	პირადი ჰიგიენა	2,10%	2,07%	1,68%	1,66%	1,70%	1,76%	2,01%	2,11%	2,15%
50	პირადი ნივთები, სხვა კატეგორიებში ჩაუთვლელი	0,63%	0,65%	0,73%	0,72%	0,67%	0,68%	0,65%	0,71%	0,64%
51	დაზღვევა	0,82%	0,73%	0,86%	0,56%	0,58%	0,51%	0,51%	0,51%	0,55%
52	საფინანსო მომსახურება	0,79%	0,96%	0,83%	0,84%	1,22%	1,38%	1,37%	1,40%	1,50%
53	სხვა სახის მომსახურება	0,70%	0,69%	0,64%	0,73%	0,64%	0,55%	0,52%	0,55%	0,66%

31,27%-ს შეადგენს. ფაქტიურად ასეთი მაღალი წილი წლების განმავლობაშია შენარჩუნებული, მაგალითად თუ 2012 წელს სურსათის წილი 30,32% იყო, მომდევნო წლებში თითქმის უცვლელია და 2020 წელს სამომამხარებლო კალათაში მისი წილი დაახლოებით 1%-ით გაიზარდა.

სასურსათო უსაფრთხოება სამ ასპექტს მოიცავს: რაოდენობრივს, ხარისხობრივს და სოციალურ-ეკონომიკურს, შესაბამისად, მისი შეფასება ამ ასპექტების ჩარჩოებში უნდა განხორციელდეს [58].

აგრობიზნეს მოდულების აგების დროს უნდა გავითვალისწინოთ კიდევ ერთი გარემოება - FAO-ს მიხედვით, სასურსათო უსაფრთხო-

ება, რამდენიმე ძირითად მიმართულებას მოიცავს: 1. მოსახლეობის უზრუნველყოფა საკმარისი რაოდენობის სურსათით; 2. მოსახლეობის უზრუნველყოფა სრულფასოვანი, ბალანსირებული სურსათით; 3. მოსახლეობის უზრუნველყოფა უვნებელი სურსათით; 4. მოსახლეობის უზრუნველყოფა ხელმისაწვდომი სურსათით.

სურსათის მოხმარების სტაბილურობა და გარანტირებული სასურსათო უსაფრთხოება აღნიშნულ ოთხ ინდიკატორზეა დამყარებული [59]. წინააღმდეგ შემთხვევაში საზოგადოება ან ქვეყანა სასურსათო უსაფრთხოების რისკის წინაშე დადგება და ვერ მიიღწევა მდგრადი სასურსათო უზრუნველყოფა [60].

ხელმისაწვდომი სურსათით უზრუნველყოფა გულისხმობს მოსახლეობისათვის აგროსასურსათო პროდუქტებზე ფიზიკური და მატერიალური წვდომის შესაძლებლობების შექმნას.

ზემოთ დასახელებული ფაქტორების ანალიზით დადასტურებულია, რომ საქართველოში სასურსათო უსაფრთხოების თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი პრობლემებია და ოთხივე კომპონენტი დარღვეულია [61].

ამრიგად, სასურსათო უსაფრთხოების ოთხივე კომპონენტის ანალიზით ირკვევა, რომ აგროსასურსათო სექტორის განვითარება სასიცოცხლოდ აუცილებელია ქვეყნისათვის არა მარტო ეკონომიკური, არამედ პოლიტიკური დამოუკიდებლობის შენარჩუნების თვალსაზრისითაც. მით უმეტეს, რომ ექსპერტთა

შეფასებით ქვეყანას რესურსების ეფექტიანად გამოყენებით შეუძლია ისეთი რაოდენობის სურსათის წარმოება, რომელიც ქვეყანაში სასურსათო უსაფრთხოების დაცვას უზრუნველყოფს. პრობლემის აქტუალობის გამო, სურსათით თვითუზრუნველყოფისა და სასურსათო უსაფრთხოების პრობლემების კვლევას მეცნიერები განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობენ.

დასკვნა

ყველა ოფიციალური მონაცემებითა და ანალიზით ნათელია, რომ ქვეყნის სასურსათო უსაფრთხოება არასტაბილურია და ქვეყანა შესაძლებლობებს სანახევროდაც ვერ იყენებს. ძალზედ დაბალია ფერმერების, მეწარმეების მწარმოებლურობა და შემოსავალი.

ლიტერატურა/REFERENCES

- [1] **პავლიაშვილი ს., გუბელაძე დ.**, ეროვნული სასურსათო უსაფრთხოების ძირითადი კრიტერიუმები, 2014, <https://for.ge/view/36048/erovnuli-sasursaTo-usafrTxoebis-ZiriTadi-kriteriumebi.html>
- [2] Ekanemta, Mafuyaib, Clardy, 2016 pg 58
- [3] FAO, 2017:46.
- [4] **Nsiah C., Wallace B.**, Trends in Agricultural Production Efficiency and Its Implications for Food Security in Sub-Saharan African Countries. 2017
- [5] International <http://agrofor.ues.rs.ba/paper.php?id=54>
- [6] საქართველოს ფერმერთა კონგრესი <https://gfa.org.ge/%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%A1%E1%83%A4%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%9B%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%90%E1%83%99%E1%83%9D%E1%83%9C/>
- [7] **პაპავა ვლ.**, რეკომენდაციები „კორონომიკური“ კრიზისის ფონზე და პოსტკრიზისული მოლოდინები, 3 აპრილი, 2020 გვ.13.
- [8] World Food Summit 1996 Food Security, http://www.fao.org/fileadmin/templates/faoitally/documents/pdf/pdf_Food_Security_Cocept_Note.pdf
- [9] **Prof. Pasquale De Muro., Prof. Matteo Mazziotta.**, Towards a Food Insecurity Multidimensional Index (FIMI) 2010/2011 <http://www.fao.org/fileadmin/templates/ERP/uni/FIMI.pdf>
- [10] **Blazhekovik j., Dimovska D., Stojanovski S.**, Food safety management – A practical guide for the food industry, 2014. https://www.researchgate.net/publication/283734184_Food_safety_management_-_A_practical_guide_for_the_food_industry
- [11] Clayton Campanhola C., Pandey S., Sustainable Food and Agriculture, FAO & Elsevier's Academic Press, Rome, 2019. <https://www.elsevier.com/books/sustainable-food-and-agriculture/campanhola/978-0-12-812134-4>
- [12] **Kharaisvili E., ErkomaiSvili G., Chavleishvili M.**, Problems Faced by the Agricultural Sector and Agribusiness Development Strategy in Georgia, International Science Index 107, International Journal of Social, Behavioral, Educational, Economic and Management Engineering, 9(11), 2015.